

Toekomstperspectieven FruitDelta Rivierenland

Vier praatplaten als instrument om het gezamenlijke gesprek over het verhaal van de regio te voeren.

4 februari 2026

MUST

Inhoudsopgave

De voorliggende Toekomstperspectieven zijn gemaakt in opdracht van de samenwerkende Regio FruitDelta Rivierenland, Provincie Gelderland en Waterschap Rivierenland.

1 Aanleiding

2 Hoe stroomt de regio nu?

2.1 O Water en bodem
2.2 N Bereikbaarheid OV
2.3 N Pendel woon-werkverkeer
2.4 O Verhuisbewegingen

3 Het belang van regionaal samenwerken aan de hand van vier leidende principes

3.1 Water en bodem sturend
3.2 Brede welvaart
3.3 Identiteit als drager
3.4 Zorgvuldig ruimtegebruik

4 Vier toekomstperspectieven om het gezamenlijke gesprek te starten

4.1 Assenkruis
4.2 Matrix
4.3 Vier toekomstperspectieven
A Streek van dorpen
B Corridorland
C Streek van streken
D Deltaland

5 Eerste observaties en gepreksonderwerpen

Hoofdstuk 1
Aanleiding

De ruimtelijke dynamiek in FruitDelta Rivierenland is een veelvoud van lopende uitvoeringsprojecten in het hier en nu, projecten die in het verschiet liggen en ruimtereserveringen voor mogelijke ontwikkelingen die al dan niet doorgaan op de lange termijn. Opgaven op het gebied van woningbouw, energietransitie, klimaatverandering, mobiliteit, stikstofproblematiek, en economische ontwikkelingen.

Het is duidelijk dat deze opgaven te groot en te complex zijn voor gemeenten om individueel op te pakken — vandaar het streven om regionaal samen op te trekken.

Rivierenland vormt het vruchtbare hart van de delta van Nederland. De regio bestaat uit meer dan tachtig kleine en middelgrote buurtschappen, dorpen en steden in een overwegend landelijk en uitgestrekt gebied, verspreid over acht gemeenten in de provincie Gelderland: Buren, Culemborg, Maasdriel, Neder-Betuwe, Tiel, West Betuwe, West Maas en Waal, en Zaltbommel. De Gelderse regio vormt onderdeel van het Waterschap Rivierenland. De regio is gelegen op het kruispunt van belangrijke nationale en internationale weg-, spoor- en waterverbindingen zoals de A2, A15, Betuweroute, Nederrijn, Lek, Linge, Waal, Maas en het Amsterdam-Rijnkanaal. De regio ligt strategisch in het hart van Nederland, omgeven door de krachtige stedelijke metropolen Utrecht, 's-Hertogenbosch, Arnhem en Nijmegen. De rivieren vormden eeuwenlang het bijzondere landschap van dijken, uiterwaarden en oeverwallen en hebben tot op de dag van vandaag grote invloed op de leefbaarheid, economie, infrastructuur en beleving van het landschap. Het water heeft de regio veel gegeven en maakt haar uniek, maar tegelijkertijd ook kwetsbaar.

Anno 2025 kent de regio grote opgaven op het gebied van waterkwaliteit, -beschikbaarheid en -beheersbaarheid, woningbouw, bereikbaarheid, tuinbouw, klimaat, energie, natuur en de overgang naar een duurzame economie. De ervaring leert dat samenwerken noodzakelijk is om deze grote opgaven te kunnen realiseren. Tegelijk wordt geconstateerd dat er meer focus en 'smoel' nodig is. De samenwerking valt soms terug op verdelende rechtvaardigheid en bestaande initiatieven. Bij concrete invulling gaan gemeenten anno 2025 nog vaak voor zichzelf, wat de doorontwikkeling belemmert.

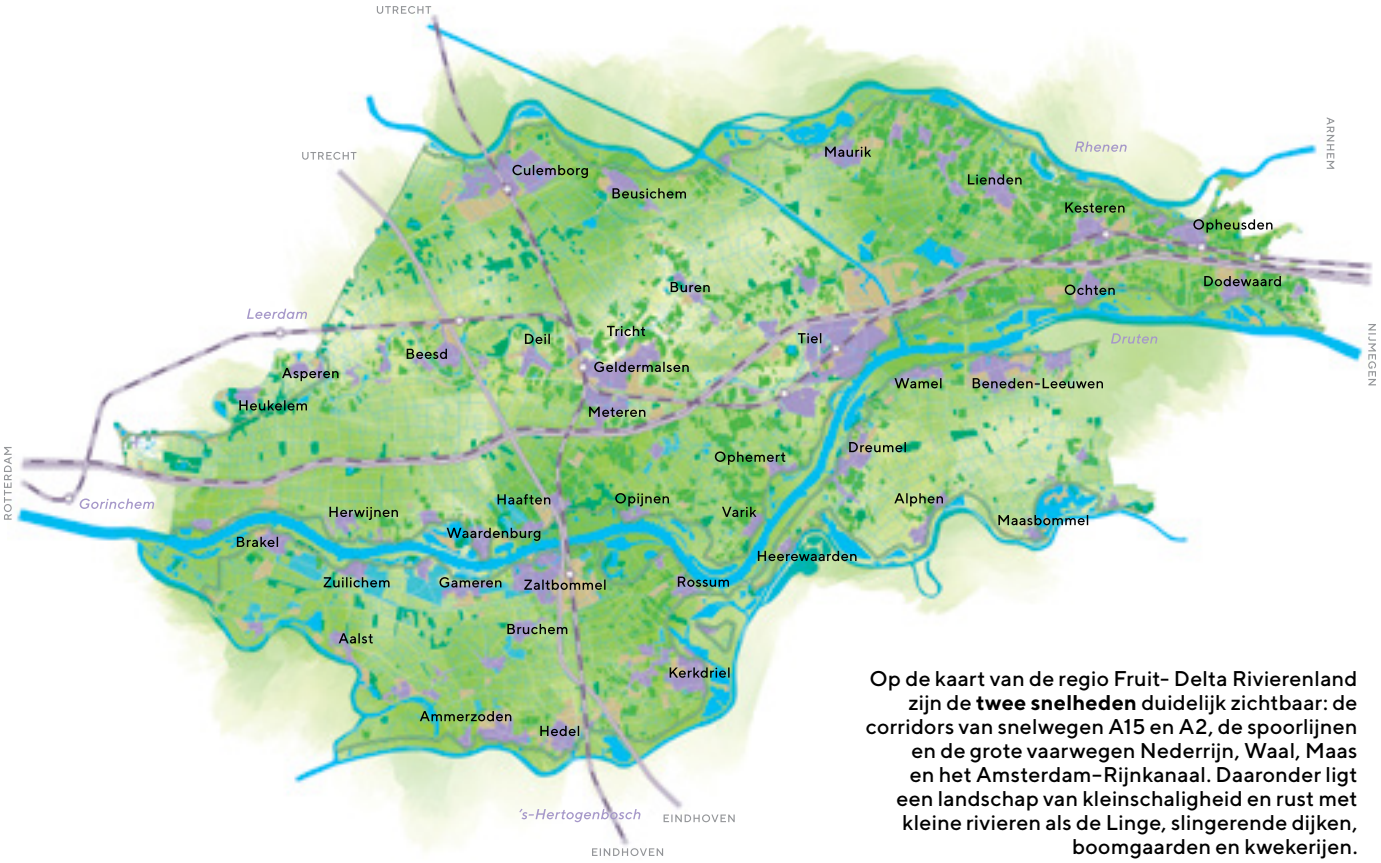
Een verbindend verhaal voor de regio
Er is behoefte aan een gezamenlijke toekomstvisie, van waaruit bewuste keuzes gemaakt kunnen worden en prioriteiten gesteld kunnen worden. Essentieel hierin is een verbindend, gedeeld en herkenbaar verhaal voor de regio. In opdracht van de Regio Rivierenland sprak Pieter van Ree, consultant interbestuurlijke samenwerking, met 56 mensen (waaronder alle burgemeesters, gemeentesecretarissen en regio-accounts, een aantal wethouders, met alle leden van de strategic board en enkele leden van de economic board, met veel programmamanagers van de regio en met enkele buitenstaanders met wortels in de regio, waaronder ook een aantal jonge ondernemers). In zijn advies voor een strategische agenda voor Rivierenland beschrijft hij hoe meerdere geïnterviewden melden dat "de toekomst de regio overkomt, als we zelf niet het stuur in handen nemen." Het gaat dan bijvoorbeeld over opvangen van woondruk, water of goederenstromen. Maar ook zijn

"Het ontbreken van een duidelijke toekomstvisie maakt onrustig. Er is behoefte aan een richtinggevend verhaal dat verbindt en dat resoneert in Arnhem en Den Haag. Althans dat wordt met de mond beleden, want zo'n visie moet natuurlijk wel in het eigen straatje blijven passen. (...) Urgentie is er wel degelijk, maar deze wordt soms heel verschillend beleefd. Economisch gezien gaat het best goed met de regio; wat is de dan noodzaak om te veranderen of op andere paarden te gaan wedden? En gaat het dan om *optimalisatie* (beter doen) of *transformatie* (radicaal anders)."

— Pieter van Ree, *Een goed verhaal verbindt. Voorlopig advies over een strategische agenda van en voor de Regio Rivierenland.*

er zorgen over de economische kracht van de regio. “Op dit moment draait het allemaal best redelijk en doet de regio volop mee in de top, maar zijn logistiek en distributie op langere termijn volhoudbaar? Is de fruitteelt voldoende innovatief en kan zij concurrentie aan met andere productiegebieden in Europa? Zijn er straks voldoende handjes om fruit te plukken én om slimme systemen te bedienen? Ook een breed herkende opgave: water en bodem richtinggevend laten zijn voor de ruimtelijke inrichting.”

In het advies schrijft Van Ree de grote behoefte onder geïnterviewden aan een onderscheidende toekomstvisie voor het Rivierenland. Het mag nu economisch goed gaan met de regio — het risico om af te glijden naar de middelmaat en de urgentie om te innoveren worden desalniettemin vaak genoemd. Waar wel vrijwel iedereen het over eens is: het Rivierenland heeft een langetermijnvisie nodig, **een verhaal dat verbindt**. Zo’n gezamenlijk verhaal — noodzakelijk als basis voor een kansenagenda en het gemeenschappelijk programmeren — verzin je niet achter een bureau. Het komt tot stand door elkaar te leren kennen, in gesprek te gaan, ver vooruit in de toekomst durven kijken en samen te dromen. Zoals gezegd: water is een echte identiteitsdrager van het gebied, maar maakt de regio tegelijkertijd ook kwetsbaar — het is daarom bijzonder waardevol dat niet enkel de acht gemeenten, maar ook het Waterschap Rivierenland, provincie de belangenorganisaties van natuur, landbouw, economie en logistiek meedenken over de langetermijnvisie.

Op de kaart van de regio Fruit- Delta Rivierenland zijn de twee snelheden duidelijk zichtbaar: de corridors van snelwegen A15 en A2, de spoorlijnen en de grote vaarwegen Nederrijn, Waal, Maas en het Amsterdam-Rijnkanaal. Daaronder ligt een landschap van kleinschaligheid en rust met kleine rivieren als de Linge, slingerende dijken, boomgaarden en kwekerijen.

Eerste stap: in gesprek aan de hand van vier stel-dat-toekomstperspectieven

Het opstellen van vier toekomstperspectieven is hierin een belangrijke eerste stap. De vier toekomstperspectieven zijn géén vier ontwerpvoorstellen om uit te kiezen. Het zijn ook geen wetenschappelijk doorgerekende modellen. Met de vier toekomstperspectieven is gepoogd verschillende impressies te geven van een mogelijke toekomst. Om aan te tonen dat hoe de regio er in de toekomst uitziet wel degelijk voor een groot deel het resultaat is van de ruimtelijke keuzes die nu worden gemaakt. De regio kan niet alles zelf bepalen — er is sprake van bestaande beleidskaders al dan niet afkomstig van Rijk en provincie. Nú gezamenlijk **zelf** nadenken over het toekomstverhaal van de regio betekent echter wél dat de regio gezamenlijk zaken kan agenderen bij hogere overheden. Het is bovendien makkelijker een regio die niet meedenkt en niet van zich laat horen zaken toe te delen, dan een regio die een sterk eigen verhaal klaar heeft.

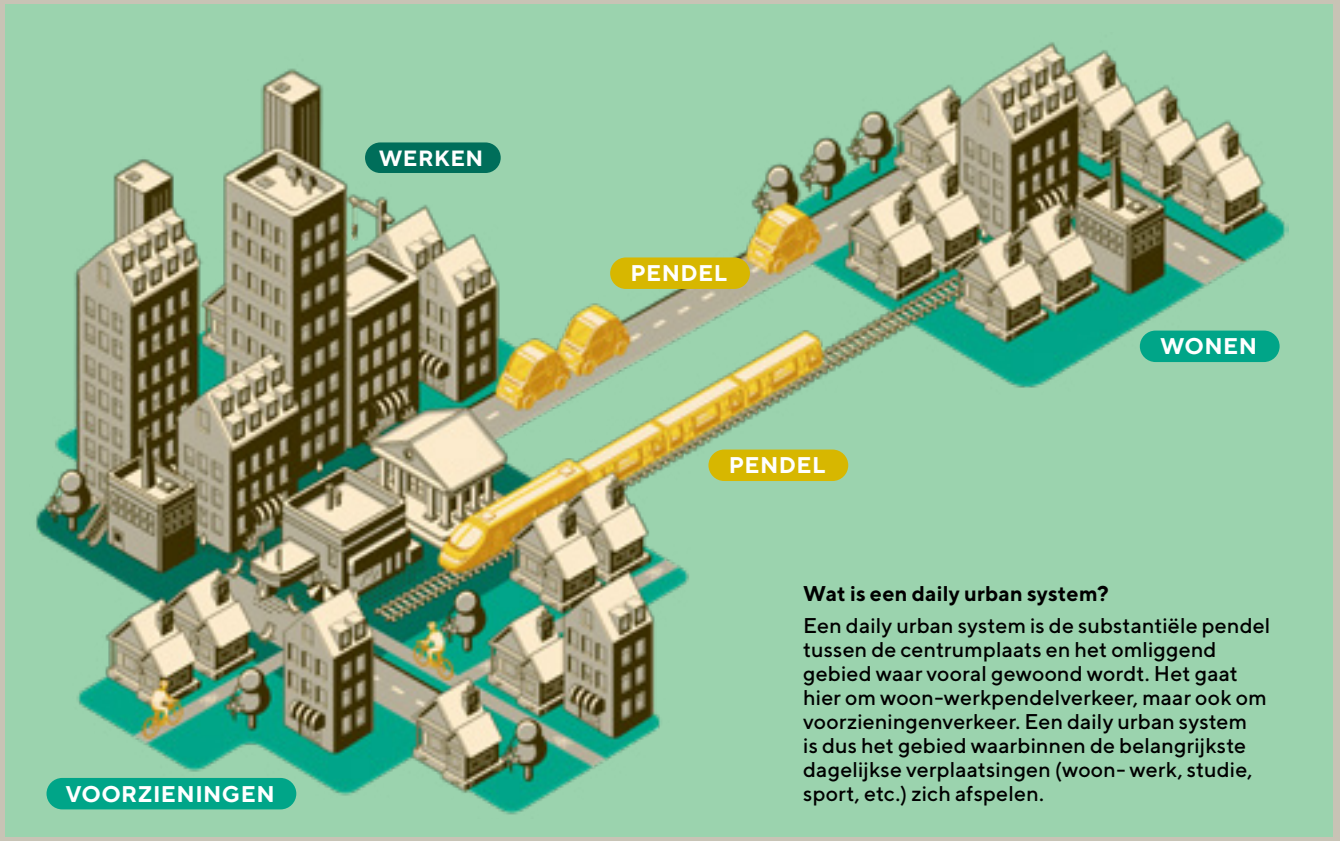
De ‘**praatplaten**’ in Hoofdstuk 4 van dit document zijn in eerste instantie een instrument om gezamenlijk een scherp gesprek te voeren over het verhaal van de regio. We doen dit door vier perspectieven waarin we — zonder de realiteit al te veel uit het oog te verliezen — de extremen opzoeken.

Hoofdstuk 2
Hoe stroomt de regio nu?

Om het belang van regionaal denken te onderbouwen hebben we een basale analyse gemaakt die inzicht geeft over regionale stromen en mechanismen anno nu.

Als we de gemeentegrenzen wegdenken ontstaat namelijk een beeld van overeenkomsten, afhankelijkheden en leenrelaties, zoals het gebruik maken van elkaars voorzieningen. Hoe stroomt het **water** door regio? Hoe is het gesteld met de **woon-werkpendel** en **bereikbaarheid** met openbaar vervoer — een belangrijke indicatie voor de brede welvaart zo noodzakelijke nabijheid tot voorzieningen. Hoe zien de **verhuisbewegingen** binnen de regio en naar gemeenten buiten de regio eruit? De kaarten bij netwerk en occupatie zeggen ook iets over het **daily urban system** (zie kader hiernaast) van de regio. We volgen de 'lagenbenadering' (ondergrond, netwerklaag en occupatielaag) — waarover meer in Hoofdstuk 3.

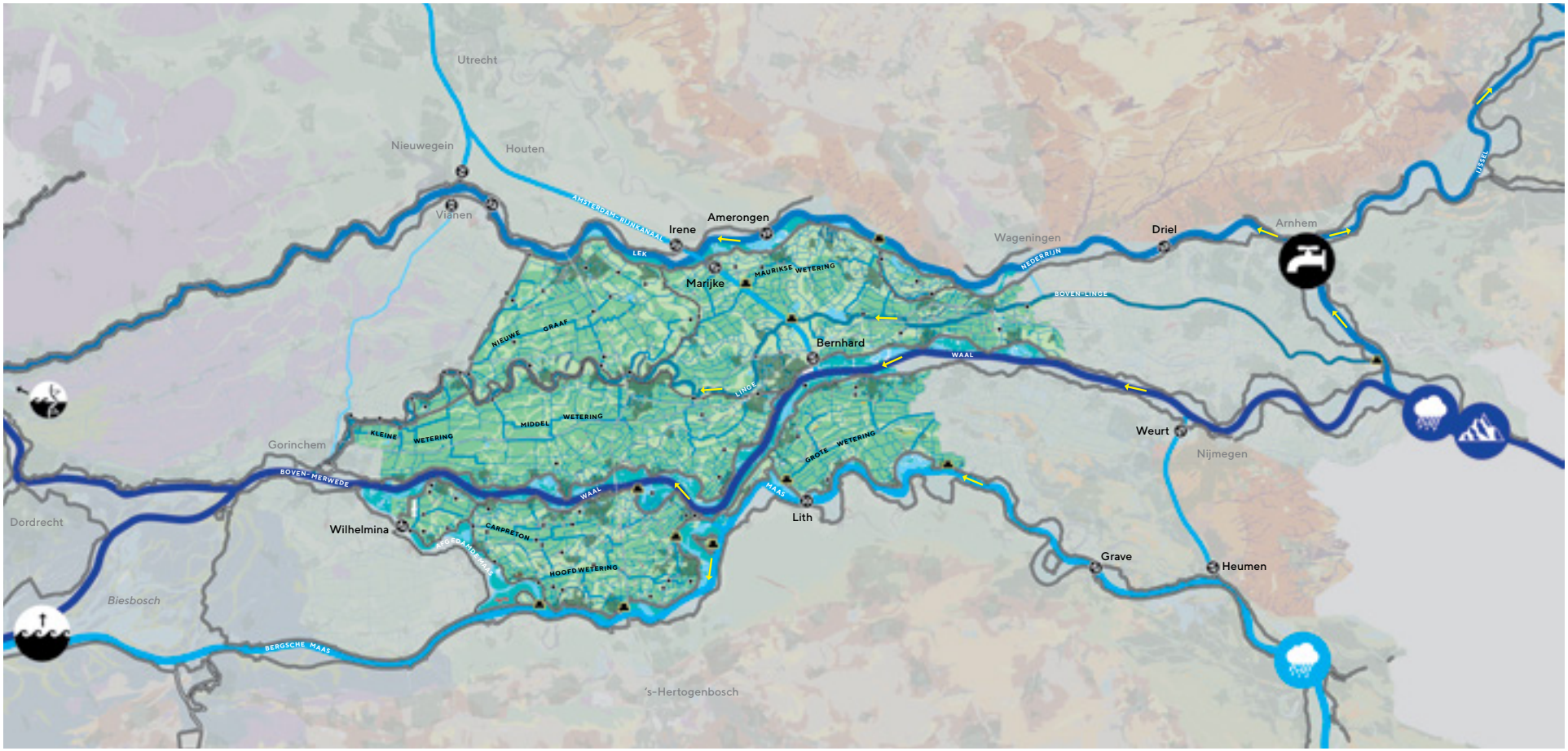
2.1 O Water en bodem
2.2 N Bereikbaarheid OV
2.3 N Pendel woon-werkverkeer
2.4 O Verhuisbewegingen

Wat is een daily urban system?

Een daily urban system is de substantiële pendel tussen de centrumplaats en het omliggend gebied waar vooral gewoond wordt. Het gaat hier om woon-werkpendelverkeer, maar ook om voorzieningenverkeer. Een daily urban system is dus het gebied waarbinnen de belangrijkste dagelijkse verplaatsingen (woon- werk, studie, sport, etc.) zich afspelen.

2.1 Wat zien we? De Basiskaart Natuurlijk Systeem (bron: Klimaateffectatlas) is als ondergrond gebruikt voor deze kaart. Het Nederlandse landschap bestaat uit elf landschapstypen — de regio Rivierenland valt binnen één zo'n landschapstype: Rivierengebied (Rg). Op de kaart zijn de vier voor het gebied belangrijke rivieren ingetekend in verschillende kleuren. De Rijn komt binnen als rivier gevoed met smeltwater uit de Alpen en regen. We zien de aftakking in Waal en Pannerdensch Kanaal en het splitsingspunt voor afvoerverdeling naar Nederrijn of IJssel (het kraantje op de kaart). In lichtblauw regenrivier de Maas. Over deze grote rivieren voert Rijkswaterstaat het beheer. De Linge is de 'regio-eigen' rivier en ook de waterloop die het Waterschap Rivierenland beheert. De regie over deze rivier wordt dus vooral *lokaal* gevoerd. De Linge tussen Doornenburg en de kruising met het Amsterdam-Rijnkanaal bij Zoelen wordt de 'Boven-Linge' genoemd. Bij Zoelen gaat de Linge onder het kanaal door. Van Zoelen tot Gorinchem, spreken we over de 'Beneden-Linge'. Het ontstaan van beide delen loopt uiteen. De Beneden-Linge is een voormalige rivierloop — hier liep ooit de Waal. Dit deel van de rivier heeft een natuurlijk, meanderend beloop. De Boven-Linge is een kunstmatige waterloop, die in de 13de eeuw is gegraven als afvoer voor overtollig water uit de Betuwe (bron: Ambitie Boven-Linge, Waterschap Rivierenland). Op de kaart zijn ook de voor het gebied zo belangrijke weteringen, hoofd- en overige gemalen, sluizen, stuwen en keringen ingetekend.

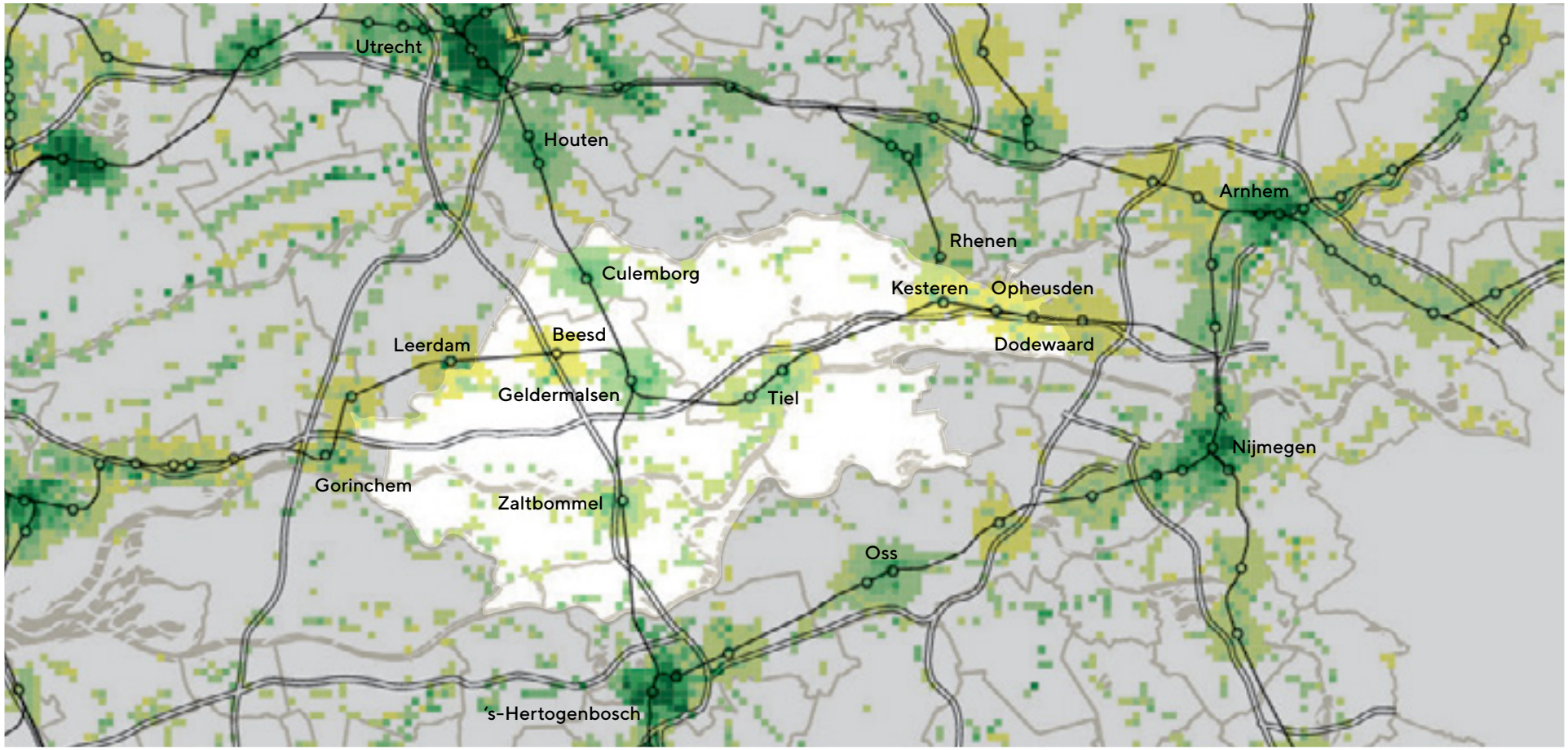
Regio FruitDelta Rivierenland
Hoe stroomt de regio?
Water en Bodem

- hoofdgemaal
- overige gemalen
- grote sluizen en stuwen
- overige stuwen
- primaire kering (A/B/C)
- overige kering
- bebouwing
- stroomrug, oeverwal Rg1
- rivierkom Rg2
- uiterwaard Rg3
- restgeul Rg5
- rivierterras zand Rt1
- rivierterras klei Rt2
- rivierduin Rt3
- terp Zk5

MUST

N
0 km 10 20

2.2 Wat zien we? Op zoek naar een goede balans tussen dichtheid en openbaar vervoer, is door Transport for London de applicatie PTAL (public transport access levels) ontwikkeld. Deze app berekent hoe goed een bepaalde locatie aangesloten is op het openbaar vervoernetwerk. Aan de hand van het resultaat kunnen planningsautoriteiten passende parkeernormen en dichtheden bepalen. In 2018 heeft Vereniging Deltametropool, in samenwerking met Arup, deze indicator op een grid van 500x500m voor heel Nederland toegepast. De score van elke cel op de kaart is gebaseerd op dezelfde principes als de PTAL-methodologie. Deze houdt rekening met de frequentie van verschillende transportroutes binnen het bereik van de locatie, gewogen naar vervoerssoort (modaliteit). De enige aanpassing op het model is de afstand tot de haltes van de verschillende modaliteiten. Opvallend op onderstaande kaart is de uitstekende OV-bereikbaarheid in steden *buiten* de regio. Een stad als Utrecht kleurt overal donkergroen — ook op enige afstand van de stations. Binnen de regio Rivierenland kleuren Culemborg en Geldermalsen het groenst: hier kwam in 2018 vaker een trein dan in Beesd, Kesteren, Opheusden en Dodewaard. De groene blokjes langs aan de noordoever van de Waal tussen Zaltbommel en Tiel duiden op een vrij frequente busverbinding: de OV-bereikbaarheid (met de bus) is hier volgens de PTAL-analyse beter dan in Beesd (met een treinstation).

Regio FruitDelta Rivierenland
N Hoe stroomt de regio?
Bereikbaarheid OV (PTAL)

PTAL (2018)
slecht
uitstekend

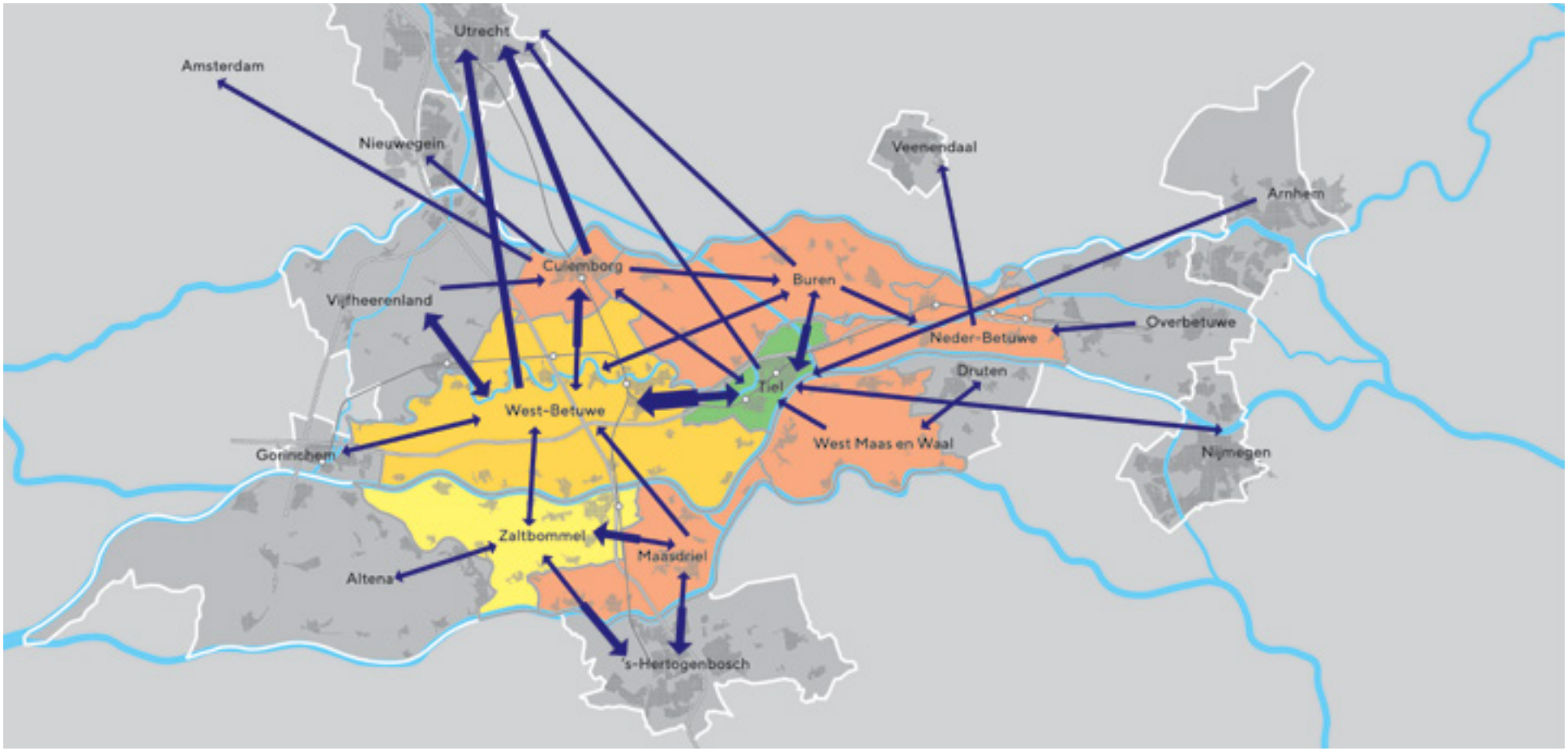
MUST

data: Vereniging Deltametropool en ARUP, 2018

N
0 km 10 20

2.3 Wat zien we? Op basis van pendelstromen (woon-werk-verkeer: auto en OV) zien we dat de gemeenten (en dus niet de woonplaatsen!) Tiel en Zaltbommel een positief pendelsaldo hebben. Dagelijks komen hier meer mensen naartoe dan er vertrekken naar een andere gemeente om te werken. Voor de andere gemeenten geldt dat hier juist dagelijks meer mensen vertrekken om te werken dan er naartoe komen. De overheersende uitgaande pendelstromen zijn te verklaren vanuit het soort banen dat in en buiten de regio te vinden is. Buiten de regio bevinden zich relatief meer 'hoogwaardige' banen dan binnen de regio, wat werknemers uit de regio Rivierenland aantrekt. Met de getoonde pijlen zijn enkel de pendelstromen vanaf 500 personen of meer weergegeven. Hierdoor geeft de kaart een enigszins vertekend beeld. De daadwerkelijke pendelstromen tussen Rivierenland en Food Valley zijn bijvoorbeeld groter dan het kaartbeeld laat zien (bron: Stec Bouwstenennotitie RPW Rivierenland).

De gebruikte data zijn per gemeente. Voor Tiel en Culemborg geldt dat de getoonde pijlen samenvallen met de respectievelijke woonplaatsen. Voor West-Betuwe is het waarschijnlijk dat veel pendel plaatsvindt vanuit Geldermalsen. Voor de gemeente Vijfheerenlanden is het aannemelijk dat veel pendel tussen de gemeente West-Betuwe plaatsvindt tussen Leerdam en de dorpen langs de Linge en de N327 (Asperen, Acquoy, Rhenoy Rumpt).

Regio FruitDelta Rivierenland
Hoe stroomt de regio?
Pendel woon-werkverkeer

pendelstromen vanaf 500
500 tot 1.000
1.000 tot 2.000
meer dan 2.000

pendelsaldo
minder dan -2.000
-2.000 tot -1.000
-1.000 tot 1.000
+1.000 tot 2.000

spoorweg met station (goederenspoorlijn Betuwelijn niet ingetekend op deze kaart)
autosnelweg

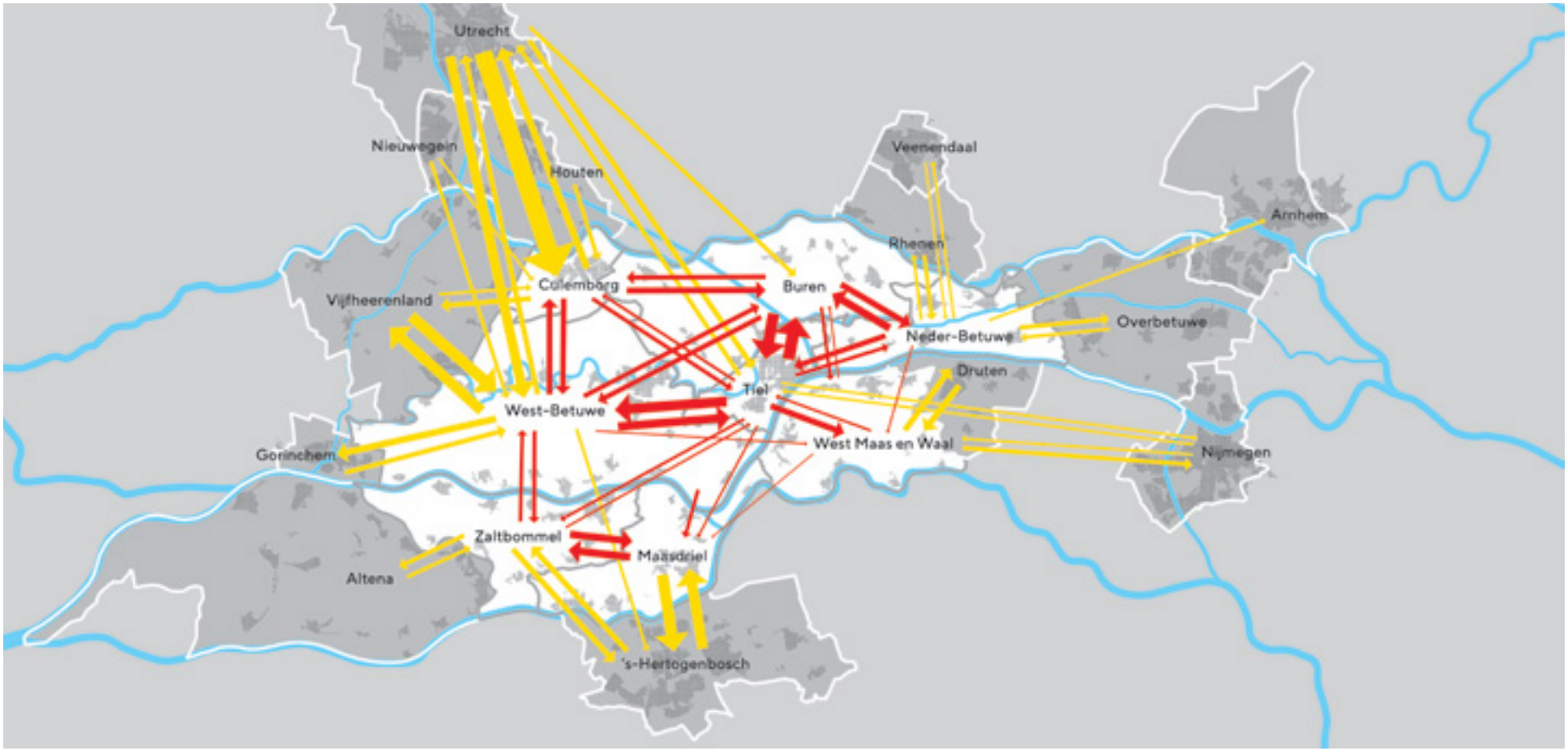
Bron: Stec Bouwstenennotitie RPW Rivierenland. Data: CBS Statline, cijfers hebben betrekking op 2022, bewerking Stec Groep (2025), bewerking nadien door MUST

MUST

N
0 km 10 20

2.4 Wat zien we? De kaart laat de verhuisde personen van 18 jaar en ouder tussen gemeenten zien. Hoe dikker de pijl op de kaart, hoe meer mensen er vanuit of naar deze gemeente zijn verhuisd. Verhuisde personen zijn mensen die op 31 december in een andere gemeente in Nederland woonden dan op 1 januari van dat jaar. Mensen die binnen een gemeente zijn verhuisd of naar/vanuit het buitenland, zijn hierbij dus niet meegenomen (bron: CBS Verhuizingendashboard 2022).

De kaart toont absolute aantallen verhuizingen. Binnen de regio ligt het aantal verhuizingen naar de andere kant van de grote rivieren lager dan het aantal 'oost-west-verhuizingen'. Opvallend zijn voorts de sterke noord-zuid-beweging. Vooral de relatie met Utrecht is sterk. De pendelkaart op de vorige pagina laat een sterke woonwerkrelatie zien tussen zowel West-Betuwe (Geldermalsen) als Culemborg. Dit lijkt te duiden op 'wonen in Culemborg/Geldermalsen, maar blijven werken in Utrecht'. De verhuisbewegingen vinden veel sterker plaats tussen Rivierenland en de provincies Utrecht en Noord-Brabant — de verhuisbewegingen met de rest van Gelderland zijn vrij klein.

Regio FruitDelta Rivierenland
Hoe stroomt de regio?
Verhuisbewegingen

verhuizingen van/naar elders in de regio
verhuizingen van/naar buiten de regio

MUST

data: CBS, 2022

N
0 km 10 20

Hoofdstuk 3
Het belang van regionaal samenwerken aan de hand van vier leidende principes

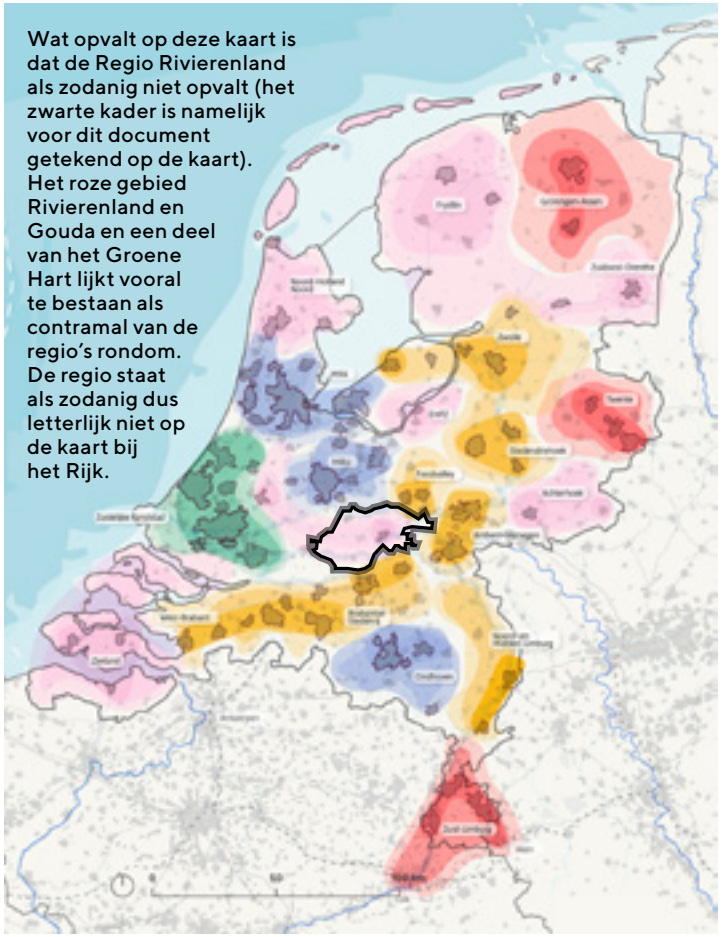
Alle ogen op de regio De regio wordt een steeds belangrijker schaalniveau in de Nederlandse ruimtelijke ordening. In de Ontwerp-Nota Ruimte (september 2025) wordt het belang van regionaal denken expliciet benoemd als vertrekpunt.

Met de ruimtelijke visie 'Elke regio telt' biedt de Nota Ruimte "perspectief aan alle regio's en wordt tegelijkertijd op alle regio's een beroep gedaan". Elke regio wordt geacht om "vanuit de eigen kracht en kwaliteiten bij te dragen aan een toekomstbestendig Nederland". De blik op de regio gaat verder dan ruimtelijke ordening alleen. De Nota Ruimte stelt dat de noodzaak tot samenwerking en een sterk stedelijk en regionaal georganiseerd bestuur zorgen voor het ontstaan van een typisch Nederlandse maatschappelijke en politieke cultuur: "lokaal geworteld, op basis van medezeggenschap door boeren en burgers, met sterke instituties gericht op samenwerken ten behoeve van het gemeenschappelijk belang".

De beide kaarten hiernaast, afkomstig uit de Ontwerp-Nota Ruimte, tonen de verschillende "onderscheidende regio's" zoals het Rijk deze heeft gedefinieerd. Opvallend is dat de regio FruitDelta Rivierenland op de linker kaart naamloos blijft en bovendien als 'tussenregio' willekeurig lijkt vast te zitten aan een deel van het Groene Hart rondom Gouda.

Blik op de regio — vier leidende principes
In de vier toekomstperspectieven kijken we daarom over de gemeentegrenzen heen naar het schaalniveau van de regio. Hieraan liggen vier leidende principes ten grondslag die we in het vervolg van dit hoofdstuk toelichten:

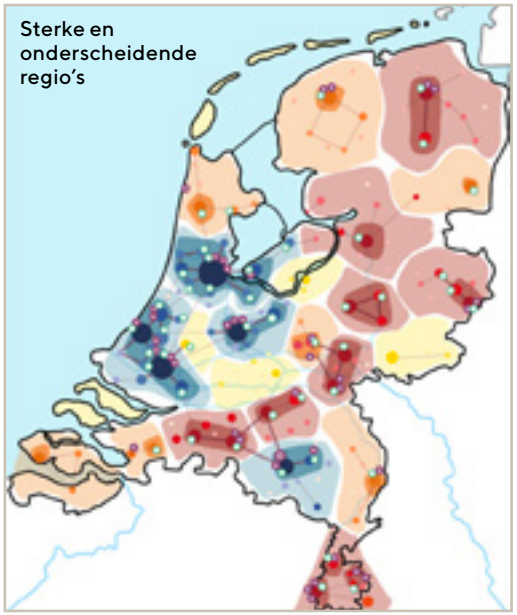
3.1 Water en bodem sturend
3.2 Brede welvaart
3.3 Identiteit als basis
3.4 Zorgvuldig ruimtegebruik

Strategie: VISTA
- Versterken →
- Initiëren
- Stimuleren
- Transformeren
- Accommoderen

"Versterken' in gebieden met een minder omvangrijke autonome economische ontwikkelingen bevolkingsgroei, gericht op het ontwikkelen van wonen en werken, passend bij de maat en schaal van de regio, aansluitend op de regionale vraag en met behoud en ontwikkeling van voorzieningen. (Regio's Noord Holland-Noord, Zeeland, Groene Hart, Rivierenland, Achterhoek, omgeving Harderwijk-Zeewolde, Zuidoost-Drenthe, Noordoostpolder en Friesland)"

Beide afbeeldingen zijn afkomstig uit de **Ontwerp-Nota Ruimte** (2025).

Bouwsteen: sterke en onderscheidende regio's

Kansen voor ontwikkeling van vier typen regionale systemen
- XL-regio
- L-regio
- M-regio
- S-regio

Voorzieningen en instellingen met regionale uitstraling
- Campussen en universiteiten
- Brainport
- Groen in en om de stad

"In S-regio's met een diffuus patroon van lokale kernen en regiokernen, of waar een centrumstad ontbreekt, zal bij regionale ontwikkeling meer de nadruk liggen op versterken van de lokale economie en ruimtelijke kwaliteit, en minder op het versterken van de agglomeratiekracht. Concentreren van woningbouw in combinatie met selectieve concentratie van voorzieningen helpt om regiokernen te versterken en regionale voorzieningen in stand te houden."

3.1
Leidend principe 1
Water en bodem sturend

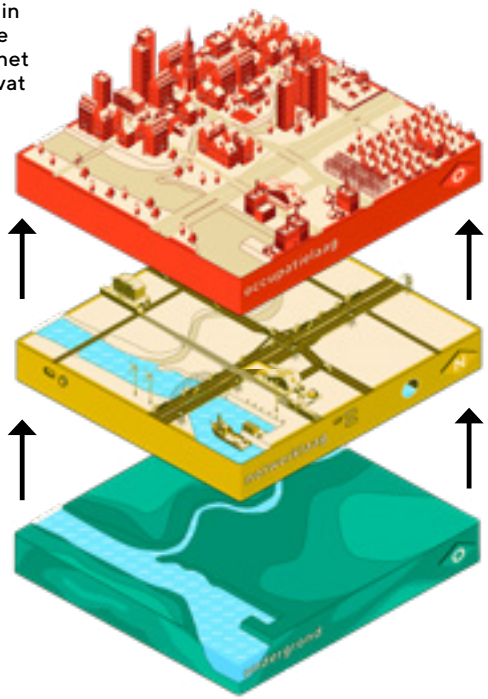
Een blik op de kaart van de regio laat enorme veranderingen zien in Rivierenland. Grote veranderingen zijn te zien in een aantal grote ingrepen in de N netwerken: snelwegen, spoorlijnen en het Amsterdam-Rijnkanaal. In de kaart van 1980 is de grote toename van de kleuren rood en paars opvallend: beide in de zogenaamde O occupatielaag.
De O ondergrond is de minst dynamische laag, maar is — vooral in de delta Rivierenland — van cruciale

De lagenbenadering legt de ruimte uiteen in drie lagen. De O eerste laag bestaat uit de fysieke ondergrond, het watersysteem en het biotisch systeem. De N volgende laag bevat netwerken van infrastructuur met onder meer wegen, spoorlijnen en waterwegen. Tot slot de O laag met de menselijke activiteiten zoals wonen, werken en recreëren en de fysieke neerslag daarvan.

OCCUPATIELAAG
Ruimtegebruik
— Hoogdynamisch niveau met verandertijd 10-40 jaar

NETWERKLAAG
Alle zichtbare en onzichtbare infrastructuur
— Middeldynamisch niveau met verandertijd 20-80 jaar

ONDERGROND
Water, bodem en het zich daarin bevindende leven
— Laagdynamisch niveau met verandertijd >100 jaar

Hybrid Landscapes 1890, 1950, 1980 en 2010 (bron: MUST)

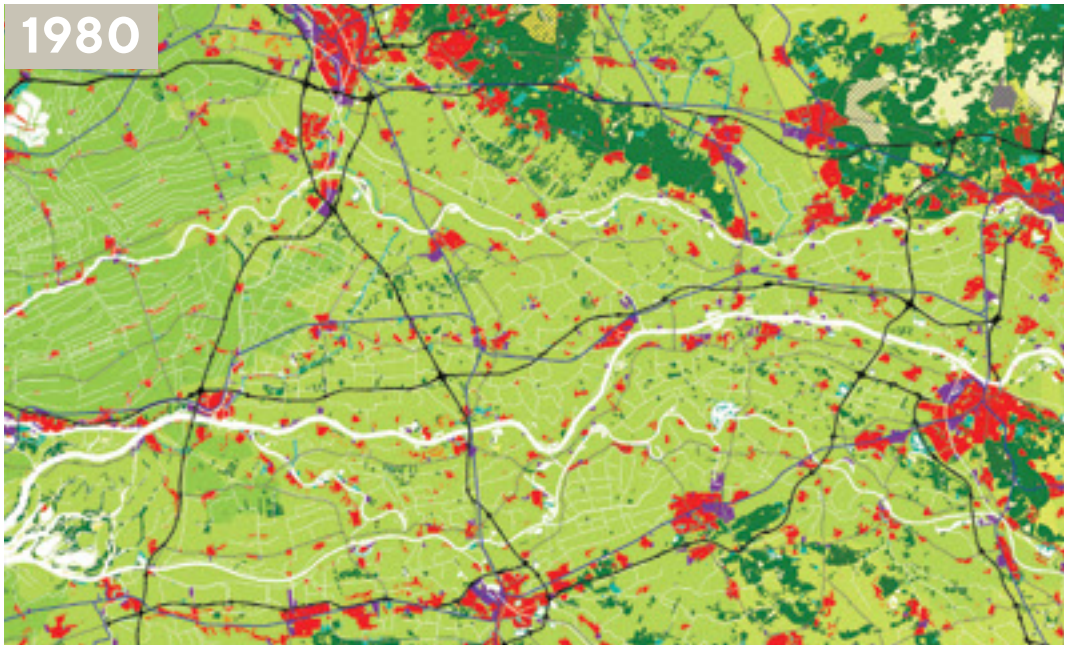
- bebouwing
- industrie
- glastuinbouw
- park/recreatie
- cultuurland
- bos
- nieuwe natuur
- ruigte/hei
- zand/strand
- duin
- zoet water
- luchthaven

invloed op de ruimtelijke hoedanigheid van de regio. De ondergrond en het water- en bodemsysteem creëren de voorwaarden voor de andere lagen (waar we wonen, waar we werken). Opgaven in bodem en water voegen zich niet naar gemeentegrenzen: **de regio zal dus samen moeten optrekken**.

Conform de lagenbenadering, vormt natuurlijke systeem in de ondergrond de basis voor de vier toekomstperspectieven. De afgelopen periode zijn er meerdere rapportages verschenen, waarin het watersysteem van het Rivierenland centraal staat. Zo schetst de Watervisie 2050 (van september 2020) van het Waterschap Rivierenland naast trends en ontwikkelingen een beschrijving van hoe om te gaan met water in de toekomst. De handreiking Groenblauw Raamwerk Rivierenland (van december 2024) opgesteld door Feddes/Olthof 'slaat een brug tussen de landelijke en provinciale doelen, zoals die voor klimaat en natuurverbetering, en de regionale en gemeentelijke doelen, zoals de Gebiedsagenda en verschillende Landschapsontwikkelings- en Biodiversiteitsplannen' en biedt een handelings-perspectief voor de FruitDelta. Beide publicaties bundelen uitvoerige analyses en doelen waaraan betrokken partijen zich committeren en zijn bovendien breed bestuurlijk bekend. We hebben deze documenten daarom als onderlegger gebruikt voor de vier perspectieven, opdat water en bodem ook effectief sturend zijn voor de perspectieven.

3.2
Leidend principe 2
Brede welvaart

Brede welvaart gaat over hoe mensen hun leven en de kwaliteit van hun leefomgeving ervaren. In het rapport 'Het belang van regionale samenhang' van het Planbureau voor de Leefomgeving uit 2022 (zie kader) wordt de regio nadrukkelijk in beeld gebracht als schaal waarop brede welvaart zich manifesteert. Brede welvaart in een gemeente wordt in belangrijke mate bepaald door de **samenhang en verdeling van bredewelvaartsaspecten in de regio**. Inwoners van een gemeente maken immers ook gebruik van voorzieningen in buurgemeenten: van een bezoek aan het ziekenhuis, recreatiegebied, theater, zwembad of hoger onderwijs.

Het begrip 'brede welvaart' wordt vaak gebruikt, maar is voor ruime interpretatie vatbaar en wordt in de praktijk vaak matig geoperationaliseerd. Voor de vier toekomstperspectieven hebben we gepoogd 'brede welvaart' zo veel mogelijk vorm en houvast te geven door het begrip zo ruimtelijk mogelijk te maken. Dit hebben we gedaan door de Brede Welvaartsmonitor van het CBS (ook gehanteerd door de provincie Gelderland) als uitgangspunt te nemen. De Brede Welvaartsmonitor maakt bij 'Brede Welvaart Later' onderscheid tussen natuurlijk kapitaal, economisch kapitaal, menselijk kapitaal en sociaal kapitaal.

Het belang van regionale samenhang
Vier beleidsadviezen (PBL, februari 2022)

1. Werk samen met buurgemeenten bij investeringen in aspecten van brede welvaart

Verschillen in brede welvaart blijken niet alleen te maken te hebben met de aanwezigheid van bredewelvaartsaspecten in de eigen gemeente. Wanneer er in de regio daaromheen een divers aanbod van bredewelvaartsaspecten beschikbaar is, ervaren inwoners ook een hogere brede welvaart. Beleid hoeft dan ook niet uitsluitend gericht te zijn op het lokaal ontwikkelen van alle aspecten van brede welvaart, maar kan samen met buurgemeenten in een bredere regionale context ontwikkeld worden.

2. Werk samen aan de toegankelijkheid

Verhogen van de brede welvaart kan ook door de toegang tot bredewelvaartsaspecten te verbeteren. Een gemeente hoeft niet altijd zelf een natuurgebied aan te leggen of bedrijven aan te trekken, maar kan ook de bossen of banen in omliggende gemeenten beter toegankelijk maken, bijvoorbeeld door uitbreiding van het openbaarvervoernetwerk. Intergemeentelijke samenwerking en afstemming ligt daarbij voor de hand.

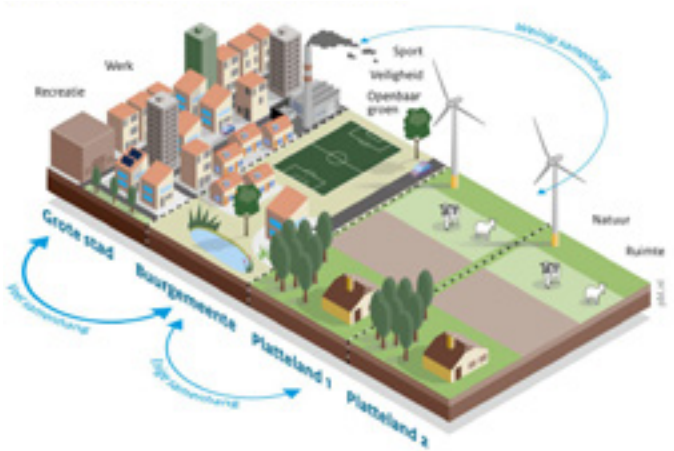
3. Verbeter de toegankelijkheid van grotere steden

Sommige aspecten van de brede welvaart, zoals cultuur en recreatie, zijn geconcentreerd in de grotere steden. Het verbeteren van toegang tot deze aspecten voor inwoners van kleinere gemeenten is belangrijk voor hun brede welvaart.

4. Stimuleer kennisuitwisseling tussen gelijksoortige gemeenten

Sommige gemeenten en regio's staan voor eenzelfde opgave omdat zij dezelfde kenmerken hebben en de inwoners verschillende aspecten van brede welvaart in min of meer dezelfde mate waarderen. Deze gelijksoortige gemeenten kunnen in potentie veel van elkaars ervaringen leren. Voor het bevorderen van de brede welvaart is het dan ook belangrijk dat ze elkaar kunnen vinden, ook als het om gemeenten gaat die zich in andere delen van het land bevinden.

Het belang van regionale samenhang voor brede welvaart (PBL, 2021)

Typologieën van Nederlandse gemeenten (PBL, 2021)

Natuurlijk kapitaal is een eerste levensvoorwaarde en omvat de natuur, het bodem- en watersysteem en de luchtkwaliteit.
Economisch kapitaal gaat over datgene wat nodig is om materiële welvaart op te bouwen en economische groei mogelijk te maken, zoals infrastructuur voor mobiliteit en energie.
Menselijk kapitaal gaat over inwoners van de dorpen en steden en over hun kwaliteit van leven, gezondheid en kennis en kunde.
Sociaal kapitaal gaat over de kwaliteit van sociale verbanden en hoe de samenleving als geheel functioneert en zichzelf organiseert. Dit kan bijvoorbeeld tot uiting komen in typische gebruiken en evenementen of in een sterk verenigingsleven.

Door gebruik te maken van de Brede Welvaartsmonitor maken we inzichtelijk waar de regio vandaan komt en waar de regio naartoe kan bewegen wanneer bepaalde investeringen gedaan worden. De tabel hieronder (bron: provincie Gelderland) toont een aantal Brede Welvaart indicatoren voor de gemeenten in de regio, de COROP-regio als geheel, de provincie Gelderland en Nederland. Het is verleidelijk om onderling te vergelijken 'wie het best scoort'. **Brede welvaart manifesteert zich echter op schaal van de regio.** Een gemeente als Tiel heeft relatief veel bebouwd gebied en minder groen-blauwe ruimte dan buurgemeente Buren. Inwoners van Tiel zijn echter niet ver verwijderd van Landgoed Soelen in de gemeente Buren om te wandelen en te ontspannen. Andersom maken inwoners van Buren gebruikt van Ziekenhuis Rivierenland in Tiel. Kijken naar brede welvaart betekent dus kijken naar de score van de eigen gemeente en naar die van de buren: kijken naar brede welvaart is dus kijken naar de regio.

Tabel onder: Brede welvaart 'hier en nu' COROP-regio Zuidwest-Gelderland (bron: provincie Gelderland)

NATUURLIJK KAPITAAL	Jaar	Eenheid	Buren	Culemborg	Maasdriel	Neder-Betuwe	Tiel	West Betuwe	West Maas en Waal	Zaltbommel	Zuidwest-Gelderland	Gelderland	Nederland
Bebouwd terrein	2017	Percentage	4,7	19,9	10,7	10,3	32,4	7,2	7,3	10,4	9,4	9,8	11,0
Emissies van fijnstof naar lucht	2022	kg/m2											500
Fosfaatuitscheiding landbouw	2021	kilo/hectare										113	82
Groen-blauwe ruimte	2021	m2	951,5	325,7	877,4	679,2	210,6	1080,3	1018,2	1000,7	756,5	875,8	
Natuur- en bosgebieden	2017	Percentage	2,3	8,3	2,1	1,7	0,7	6,3	3,8	6,5	4,3	23,4	14,9
Particuliere zonne-energie	2022	Watt/woning	1590	1110	1780	1500	950	1560	1820	1460	1430	1140	950
Stikstofuitscheiding landbouw	2021	kilo/hectare										303	226

ECONOMISCH KAPITAAL	Jaar	Eenheid	Buren	Culemborg	Maasdriel	Neder-Betuwe	Tiel	West Betuwe	West Maas en Waal	Zaltbommel	Zuidwest-Gelderland	Gelderland	Nederland
Gemiddelde schuld per huishouden	2022	Euro	€ 150.800	€ 117.400	€ 131.400	€ 117.600	€ 99.900	€ 143.800	€ 125.900	€ 124.200	€ 126.000	€ 116.000	€ 115.900
Mediaan vermogen van huishouden	2021	Euro	€ 199.600	€ 115.300	€ 162.800	€ 125.900	€ 54.000	€ 181.600	€ 184.600	€ 141.300	€ 135.400	€ 100.400	€ 87.300

MENSELIJK KAPITAAL	Jaar	Eenheid	Buren	Culemborg	Maasdriel	Neder-Betuwe	Tiel	West Betuwe	West Maas en Waal	Zaltbommel	Zuidwest-Gelderland	Gelderland	Nederland
Arbeidsduur per week	2022	uur/week									28,3	26,6	27,1
Ervaren gezondheid	2022	Percentage	71,7	75,3	71,2	71,1	67,4	72,2	70,9	73,2	71,5	71,6	70,0
Hoogopgeleide bevolking	2022	Percentage	26,1	36,2	21,7	16,3	23,5	24,8	25,3	27,3	25,2	30,5	

Op het gebied van brede welvaart 'hier en nu', vallen in de regio Zuidwest-Gelderland (Buren, Culemborg, Maasdriel, Neder-Betuwe, Tiel, West Betuwe, West Maas en Waal, Zaltbommel) vooral de thema's materiële welvaart en arbeid en vrije tijd in positieve zin op. Zo is het besteedbaar inkomen de afgelopen jaren toegenomen tot € 31.400. Dit is het hoogst van de vier Gelderse COROP-regio's en hoger dan het gemiddelde in Gelderland. Ook het bruto binnenlands product (bbp) is met € 38.300 iets hoger dan het Gelderse gemiddelde. Het thema arbeid en vrije tijd bestaat uit zes indicatoren, waarbij regio Zuidwest-Gelderland zich op vier indicatoren goed ontwikkelt. Vooral de hoge netto (74,1%) én bruto arbeidsparticipatie (76,4%) en het lage werkloosheidspercentage (3,0%) vallen op. Regio Zuidwest-Gelderland heeft op deze indicatoren de beste score van de vier Gelderse COROP-regio's.

Er zijn in Zuidwest-Gelderland een aantal aandachtspunten. Zo blijkt bij het thema wonen dat de afstand tot horeca of een andere uitgaansgelegenheid de afgelopen jaren is toegenomen tot gemiddeld 1,8 kilometer, terwijl dit gemiddeld in Nederland 1,4 kilometer is. Andere aandachtspunten zijn hoe inwoners hun gezondheid ervaren: 72% beoordeelt de eigen gezondheid als (zeer) goed, dit betekent een flinke afname ten opzichte van de meting daarvoor (78%). Ook het vertrouwen in instituties is afgenomen, terwijl de broeikasgasemissies een toename laten zien.

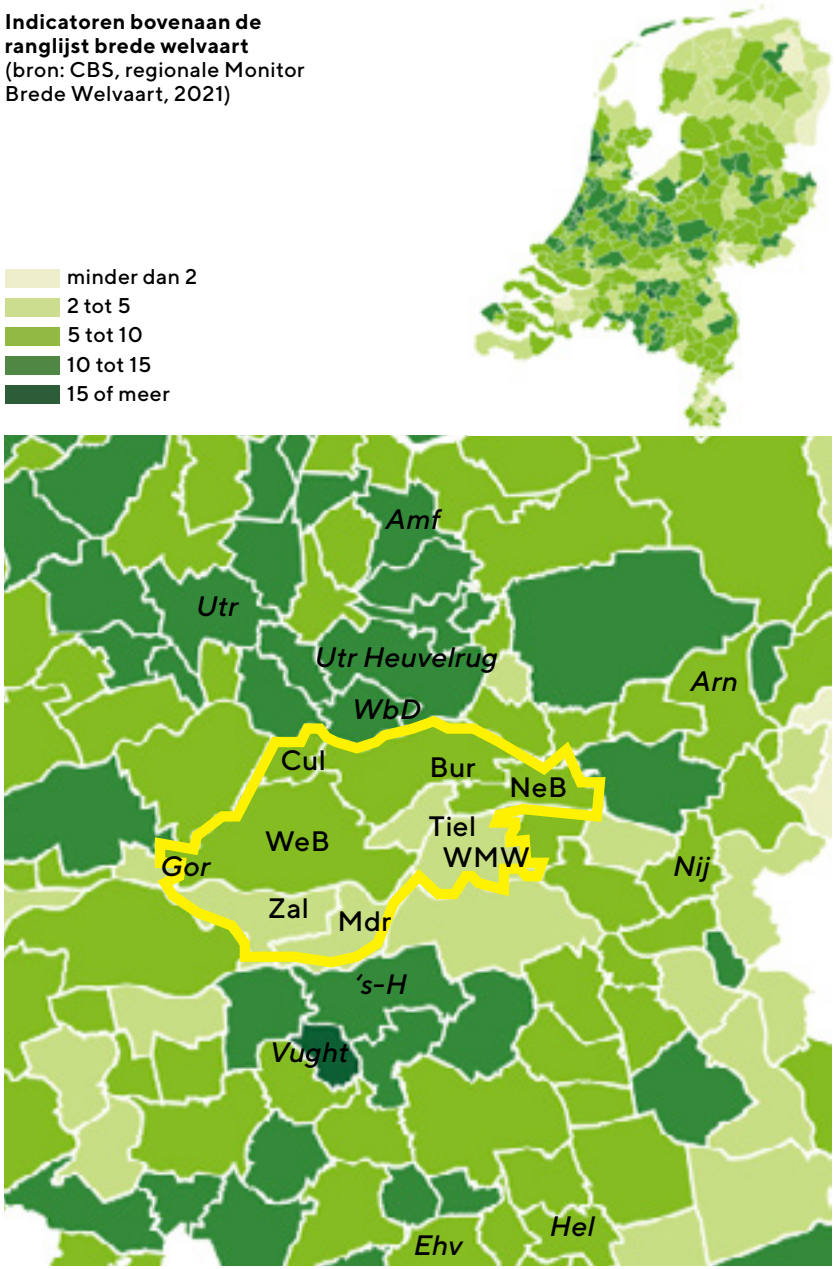
Brede welvaart 'later' COROP-regio Zuidwest-Gelderland
Bij brede welvaart 'later' is het beeld voor de regio Zuidwest-Gelderland gemiddeld tot positief. Zo valt in positieve zin het economisch kapitaal op. Op de langere termijn is de gemiddelde schuld per huishouden afgenomen en het vermogen toegenomen. Het gemiddeld vermogen van € 135.400 is het hoogst van alle vier de Gelderse COROP-regio's én hoger dan gemiddeld in Gelderland en Nederland. Ook de positieve score bij natuurlijk kapitaal valt op: de hoeveelheid particuliere zonne-energie is met 1.430 watt per huishouden het hoogst van de vier Gelderse regio's. Verder is het aandeel hbo- en wo-opgeleiden (menselijk kapitaal) de afgelopen jaren toegenomen. Met 25% ligt dit nog wel lager dan in de andere Gelderse regio's.

Aandachtspunten zijn de lichte stijging van de gemiddelde schuld per huishouden, de toename van het oppervlak aan bebouwd terrein en de ervaren gezondheid.

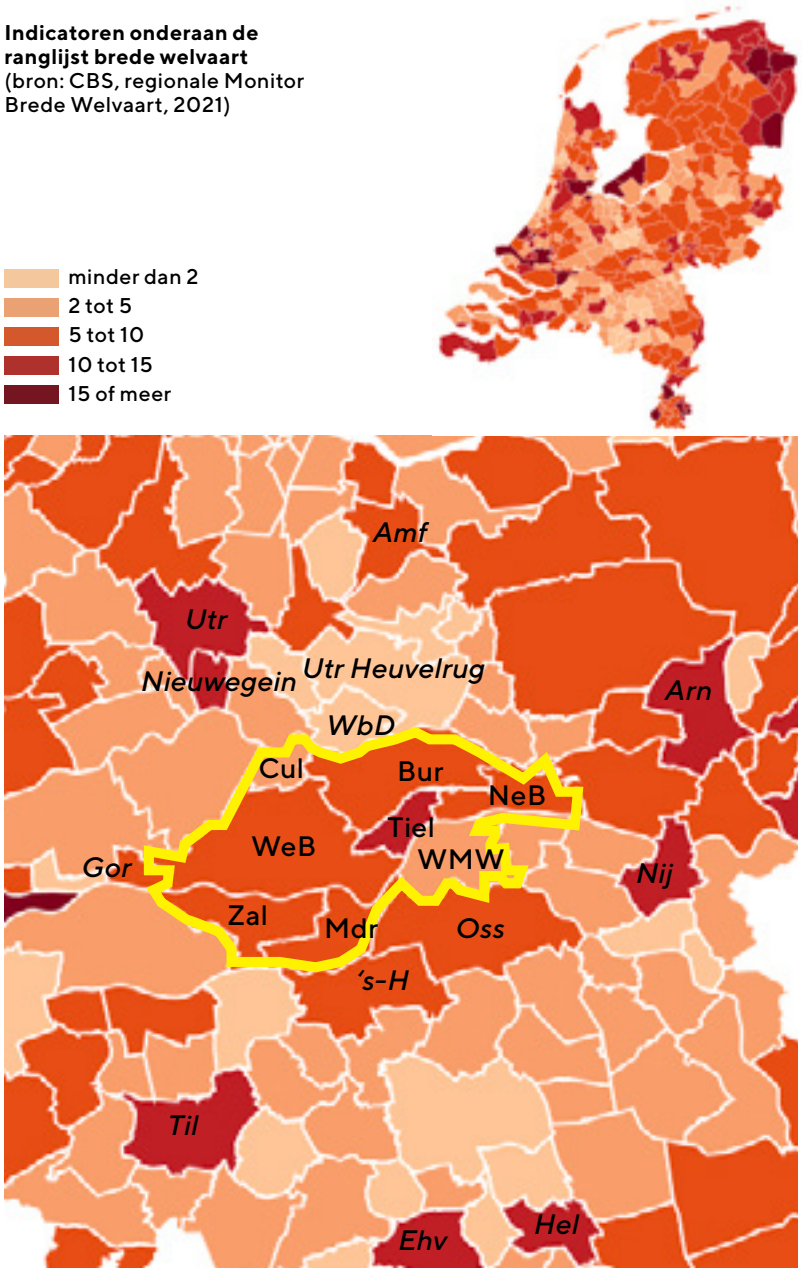
Wat zien we?
In de CBS-data uit de regionale Monitor Brede Welvaart (2021) blijkt dat de regio relatief vaker slecht scoort op indicatoren brede welvaart, maar niet vaak nergens bovengemiddeld goed scoort.

Wat opvalt is dat de stad Tiel — net als veel andere steden — donkerrood kleurt. Maar waar ander steden dat compenseren met veel indicatoren bovenaan in de ranglijst, geldt dat niet voor Tiel.

Indicatoren bovenaan de ranglijst brede welvaart
(bron: CBS, regionale Monitor Brede Welvaart, 2021)

Indicatoren onderaan de ranglijst brede welvaart
(bron: CBS, regionale Monitor Brede Welvaart, 2021)

Enkele uitgelichte indicatoren (bron: CBS, regionale Monitor Brede Welvaart, 2023)

Gemiddelde schuld per huishouden — Het gemiddelde van de schulden van particuliere huishoudens, in prijzen 2023. De schulden betreffen de hypotheekschuld van de eigen woning, studieschulden en overige schulden zoals voor consumptieve doeleinden, de financieringen van aandelen, obligaties of rechten op periodieke uitkeringen, schulden voor de financiering van de tweede woning of ander onroerend goed. Stand per 1 januari, er is gecorrigeerd met de prijsontwikkeling in het voorgaande jaar. **Mediaan vermogen van huishoudens** — Het saldo van bezittingen en schulden, gecorrigeerd voor inflatie, in prijzen 2023. Bezittingen worden gevormd door bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning, overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en de overige bezittingen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. Stand per 1 januari, er is gecorrigeerd met de prijsontwikkeling in het voorgaande jaar. **Arbeidsduur per week** — Het totale aantal uren dat werknemers en zelfstandigen werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren door verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van werknemers zijn berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals ziekteverzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van zelfstandigen zijn rechtstreeks bepaald. **Bevolking met een startkwalificatie** — Percentage van de bevolking van 15 t/m 74 jaar met een diploma op mbo 2-, 3- of 4-, havo-, vwo-, hbo- of wo-niveau.

INDICATOR (PER THEMA)	JAAR	LANDELIJK	ZUIDWEST GELDERLAND	PROVINCIE GELDERLAND
N NATUURLIJK KAPITAAL				
Natuurgebied per inwoner	2017	29	**12**	57
Afstand tot openbaar groen	2017	0,5	**0,6**	0,5
Natuur- en bosgebieden	2017	14,9	**4,3**	23,4
Kwaliteit van zwemwater binnenwateren	2022		**4**	4
Particuliere zonne-energie (in watt)	2023	1.230	**1.870**	1.480
Emissies van fijnstof naar lucht	2021	500	**500**	400
Bebouwd terrein	2017	11	**9,4**	9,8
E ECONOMISCH KAPITAAL				
Gemiddelde schuld per huishouden	2023	121.200	**132.000**	121.200
Mediaan vermogen van huishoudens	2023	133.300	**202.500**	163.400
Bruto binnenlands product	2022	45.600	**44.000**	44.700
Mediaan besteedbaar inkomen	2023	34.000	**35.700**	34.100

INDICATOR (PER THEMA)	JAAR	LANDELIJK	ZUIDWEST GELDERLAND	PROVINCIE GELDERLAND
M MENSELIJK KAPITAAL				
Tevredenheid met het leven	2022	83,4	**86,6**	83,8
Tevredenheid met vrije tijd	2023	73,7	**75,4**	74,3
Overgewicht bij volwassenen	2022	50,3	**54,6**	50,8
Ervaren gezondheid	2022	70	**71,5**	71,6
Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	2022	33	**31,6**	33,2
Tevredenheid met woning	2021	85,6	**89,7**	88,1
Tevredenheid met woonomgeving	2021	83,8	**85,9**	85,6
Afstand tot basisschool	2023	0,8	**0,8**	0,8
Arbeidsduur per week	2023		**28,9**	27,2
Bevolking met een startkwalificatie	2023		**70**	73,4
Werkloosheid	2023	3,6	**3**	3,2
S SOCIAAL KAPITAAL				
Sociale cohesie in de woonbuurt	2023	6,4		6,6
Contact met familie, vrienden of buren	2023	71,3	**69,3**	70,8
Vertrouwen in instituties	2023	61,2	**58,5**	61,4
Vertrouwen in andere mensen	2023	66,7	**62,4**	67,8
Vrijwilligerswerk	2023	48,7	**51,8**	51,6
Afstand tot café e.d.	2022	1,4	**2**	1,6
Afstand tot OV	2023	0,4	**0,5**	0,5
Afstand tot sportterrein	2017	1	**1,1**	1,1
Tevredenheid met sociaal leven	2023	80	**79,1**	80

Wat zien we?

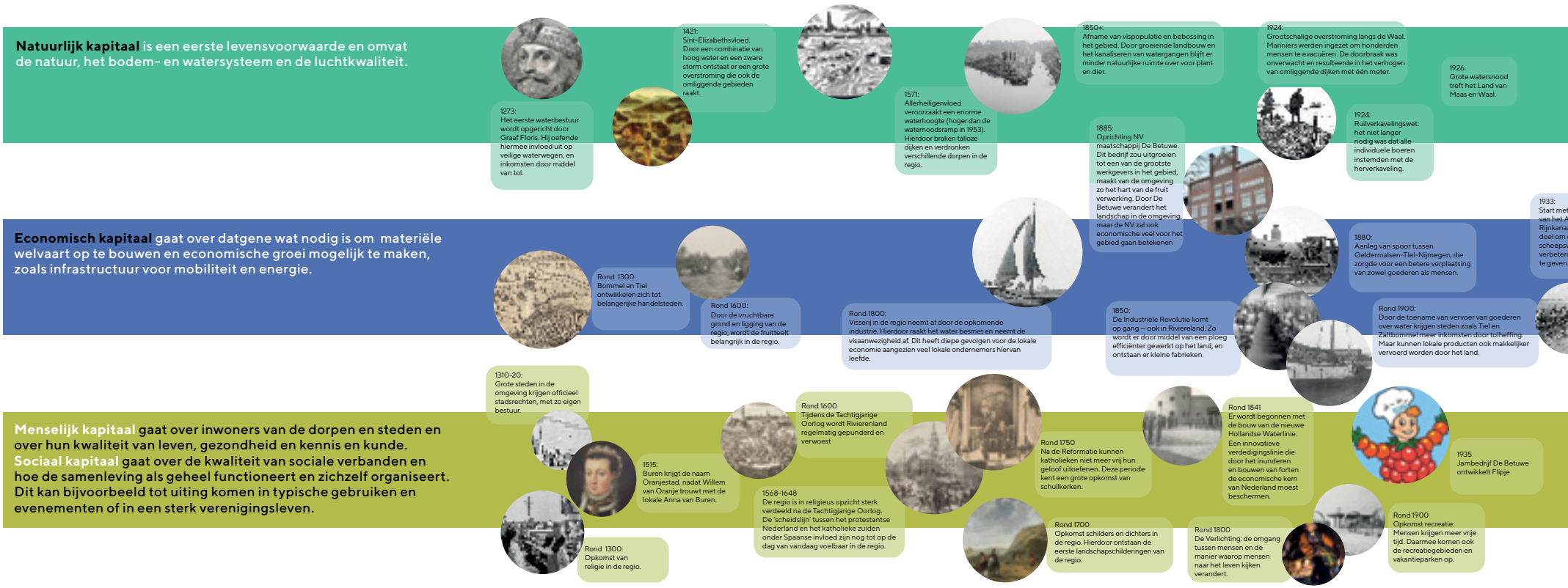
De regio (COROP-gebied Zuidwest-Gelderland) is vermogend. Er zijn slechts vijf regio's vermogender dan de regio FruitDelta Rivierenland. Er wordt ook hard gewerkt in de regio. De arbeidsduur is met een gemiddelde van 28,9 uur per week zeer hoog. Het percentage van de bevolking met een startkwalificatie ligt weer vrij laag. Het is belangrijk om kritisch te kijken naar de indicatoren. De regio mag relatief laag scoren als het gaat om het percentage inwoners met een startkwalificatie — mogelijk sluit dit juist goed aan bij de lokale arbeidsmarkt en is dit geen indicator waar extra inzet op nodig is.

3.3
Leidend principe 3
Identiteit als basis

Iedere streek heeft zijn eigen identiteit. Maar identiteit is een moeilijk begrip om werkelijk te vatten. Het gaat, grof gezegd, over de karakteristieke kenmerken van een gebied, waarmee het zich onderscheidt van andere gebieden. Alle andere leidende principes komen hier eigenlijk in samen. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om fysieke landschapselementen. Deze zijn goed beschreven in de streekgidsen Betuwe en Tielerwaard, Land van Maas en Waal en Bommelerwaard, in 2021 opgesteld door BoschSlabbers. Maar het gaat hierbij bijvoorbeeld ook om het soort arbeid, de historische ontwikkeling van de regio en de toekomstige opgaven.

Denken over de 22e eeuw begint nu
We hebben een verhalende tijdlijn gemaakt op basis van de vier brede welvaart-kapitalen, die inzicht geeft in hoe de Regio Rivierenland zich door de eeuwen heeft ontwikkeld. Want om te weten waar je bent en waar je naartoe wilt, is kennis over waar je vandaan komt essentieel. Tal van grote opgaven kwamen op de regio af. Opgaven die toen ook vroegen om langetermijnvisie, om moed en om knopen doorhakken. En: ook in het verleden zijn veel opgaven *gezamenlijk* getrotseerd. In het licht van deze tijdlijn is 75 jaar vrij kort: keuzes die we nu maken hebben grote invloed op het leven in 2100.

De tijdlijn volgt de vier typen van de eerder genoemde typen kapitaal. Menselijk en sociaal kapitaal zijn samengebracht in één balk.

Rond 1940:
Eerste glastuinbouw vestigt zich in de regio. Deze kassen werden steeds groter en uiteindelijk verwarmt.

1945:
WOII is voorbij, maar de sporen zijn nog duidelijk te vinden in de omgeving. Zo zijn velden onder water gezet en liggen er veel mijnen in de omgeving wat wonen nog onveilig maakt.

Rond 1950:
Door het toepassen van ruilverkaveling wordt het landschap opnieuw ingedeeld in strakke grote kavels met een goede infrastructuur. De omgeving verandert.

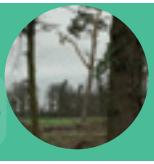

Rond 1950:
Start normalisering beken. Dit gebeurde om de waterafvoer te verbeteren en veel van de beekdalen geschikt te maken voor meer intensieve vormen van landbouwgebruik.

1953:
Watersnoodramp.

Rond 1960:
Massale kap hoogstamblooggaarden. Dit werd gedaan voor de efficiëntie van de landbouw, maar ging ten koste van de biodiversiteit.

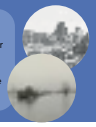
1970:
Meer vervuiling van de aan de ri industrie. Dit he leven in de rivier

1933:
Start met de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal. Met als doel om de groeiende scheepsvaart een verbeterde verbinding te geven.

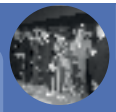

1945:
WOII heeft het land behoorlijk aangetast. Veel is niet bruikbaar en dit beïnvloedt de regionale oogst drastisch. Voor de regio breekt een economische zware periode aan.

Rond 1950:
Om de wederopbouw te ondersteunen wordt er als doel gesteld om onder andere de landbouw efficiënter te maken: ruilverkaveling en de aanleg van grote infrastructuur. Hierdoor werdt gehoopt dat de productiviteit zou toenemen. Ook wordt de A2 in het gebied aangelegd.

1955:
Op 21 mei 1955 werdt het Amsterdam-Rijnkanaal dan officieel geopend door koningin Juliana.

1950:
Ook de bestaande fabriek van NV De Betuwe draaide weer op volle toeren, mede door de invoering van ruilverkaveling. De Betuwe droeg zo bij aan de wederopbouw van de omgeving: met banen en door de productie van voedsel.

Rond 1950
Naast de primaire landbouw werd er in de jaren na de oorlog ook ingezet op het ontwikkelen van een lokale industrie en verzorgingsector.
Dit verbeterde de leefomstandigheden in het gebied

Rond 1960:
Er wordt meer mechanisch gewerkt in de fruitteelt. Hierdoor wordt de efficiëntie hoger en groeit de export, hetgeen de lokale economie versterkt.

Rond 1970:
Verbetering en verbreding A2 en A15, om zo de toenemende verkeersdruk aan te kunnen.

1944-45:
Na het mislukken van operatie Market Garden, vormt het rivierland voor 7 maanden de Frontlinie. Dorpen en steden worden verwoest en veel inwoners vertrekken naar België en Friesland.

1945:
De regio is nalang tijd eindelijk verlost van de zware slagen en verwoestingen. Bewoners keren terug naar verwoeste steden en lege huizen.

Rond 1950:
Door middel van de eerder genoemde projecten kregen mensen iets om trots op te zijn. Er begon wederom weer een verbeterde gemeenschapsgevoel te ontstaan. Mensen stonden voor elkaar klaar

1950:
Veel inwoners van de regio werkten bij lokale fabrieken en dan voornamelijk De Betuwe. De Betuwe werd hét merk van de regio en onderdeel van de identiteit van het gebied.

1940:
Nazi-Duitsland valt een neutraal Nederland aan. De waterlinie was beoogd om gebruikt te worden als een verdedigingslijn, maar tevergeefs; na het bombardement op Rotterdam geeft Nederland zich over.

1945:
Door het vluchten van inwoners in de regio en het sneuvelen van andere, bevindt de regio zich in een onstabiele en moeilijke situatie. Iedereen probeert langzamerhand de draad weer op te pakken. Met het geloof als basis.

Rond 1950:
Door middel van Marshallhulp vanuit Amerika, en het verzamelen van spullen en meubels krijgen de bewoners hulp bij het oppakken van een normaal leven

Rond 1950:
Met de kerk centraal werdt er begonnen aan de wederopbouw. Zo werden er gezamelijke projecten gestart en werden middelen eerlijk verdeeld. De kerk benadrukte regelmatig het belang van het samenwerken voor een nieuwe samenleving.

Rond 1960:
De babyboom: een algehele bevolkingsgroei in Nederland. Plaatsen als Geldermalsen, Tiel en Zaltbommel zien een grote toename in woningen en inwoners.

1961:
Het eerste fruitcorso wordt georganiseerd in Tiel.

1964:
Oprichting Historische kring Bommelwaard. Met als doel: het bewaren en bewaken van de identiteit van de omgeving.

1967:
Boudewijn de Groot brengt het nummer 'Land van Maas en Waal' uit. Hiermee bereikt de zanger zijn enige nummer 1 notering in de top 40.

1969:
Opening van Schouwburg Agnietenhof in Tiel door het Gelderse Orkest.

1970:
Suburbanisatie. M trekken steeds me de grote steden.

Toekomstperspectieven
FruitDelta Rivierenland

1970:
Meer vervuiling in rivieren, afkomstig van de aan de rivier gelegen industrie. Dit heeft invloed op het leven in de rivieren.

1970:
Grootschalige regionale dijkverzwaring bij verschillende dijken en dijkringen rondom Rivierenland, na verschillende kritieke hoogwaterperiodes.

1979:
Stichting Lingewaard Natuurlijk opgericht. Deze stichting biedt tegengeluid tegen de industrie in de omgeving en zet zich in voor behoud en verbetering van de biodiversiteit .

Rond 1980:
Door de intensivering van de landbouw en de groei van bemesting en gebruik bestrijdingsmiddelen, daalt de biodiversiteit in de natuur en raakt water vervuild.

1993:
Hoogwater van de Maas en de Rijn. Met evacuaties en het leggen van zandzakken als gevolg. Nieuwe dijkverzwaringen komen op de agenda.

1995:
Grote evacuatie in geheel Rivierenland. Circa 250.000 mensen en 1 miljoen dieren.

2003
Zomerse hoogwaterdreiging door neerslag in Midden-Europa. De situatie is kritiek, voornamelijk rondom Tiel en Geldermalsen.

2006:
Start landelijk principe en programma, Ruimte voor de rivier.

2006-08:
Gebieden in Rivierenland worden aangemerkt als Natura 2000-gebied

2018:
Uitzonderlijke droogte in Nederland. Met invloed op de waterstand in de rivieren, maar maar ook op het grondwaterpeil.

2020-22:
Covid-19 zorgde tijdelijk voor een schonere lucht en minder geluidsoverlast door verminderde menselijke activiteit. De natuur had even ademruimte.

2023:
Wederom grote droogte in de regio. Met een neerslagtekort van niet minder dan 200 mm.

Rond 1970:
Opkomst logistieke en maakbedrijven door strategische ligging aan infrastructuur.

1986:
Vorming van Rivierenland en economische samenwerking in het gebied. Het begin van een hechtere regio.

1982:
Vier ziekenhuizen in Tiel en Culemborg tot Ziekenhuis Rivierenland. Naast dehoofdlocatie in Tiel, heeft Ziekenhuis Rivierenland ook een locatie in Culemborg: de Barbarapolikliniek.

1990:
Om de identeit van de iomgeving te bewaken wordt er gekozen om een boomgaard met hoogstamkersenbomen aan te legge in Lieden.

1993:
Sluiting jam fabriek deBetuw. Dit werdt gezien als een verlies voor de identiteit van de omgeving.

1990:
Begin planning en investering voor de "Betuwelijn". Het doel van deze verbinding is een beter connectie met de industrie in Duitsland.

Rond 2000:
De strategische ligging van het gebied zorgt voor een groei van logistieke investeringen in het gebied. Het aantal bedrijventerreinen neemt toe.

1996:
Heropening Martinus Nijhoffbrug na renovatie en versterking. De capaciteit van de verbinding verbetert aanzienlijk.

2007:
De Betuwelijn wordt officieel in gebruik genomen en zorgt voor een toename van treinverkeer door de regio.

Rond 2020:
Groeiend personeelstekort in de regio. Er zijn vooral veel vacatures in de voor regio specifieke sectoren zoals logisitek en de zorg.

2020-22:
Covid-19 veroorzaakte in Rivierenland tijdelijk banenverlies en druk op de horeca en toerisme, terwijl logistiek en landbouw grotendeels standhielden. Sociaal leidde de crisis tot meer eenzaamheid, maar ook tot sterke lokale solidariteit en veerkracht.

2025:
Groei toerisme inclusief het aantal overnachtingen in Rivierenland.

2025:
In de nieuwe Nota Ruimte schitterend de Rivierenland op aantal cruciale regio-kaarten door afwezigheid.

1970:
Suburbanisatie. Mensen trekken steeds meer weg uit de grote steden.

1971:
Fusie van de HBS (die inmiddels atheneum en havo was geworden en RSG was gaan heten) met het Tielse Stedelijk Gymnasium. Die school kreeg de benaming Rijksscholengemeenschap Tiel en sinds 1988 droeg hij de naam Lingecollege.

1986:
De Regio Rivierenland wordt opgericht en komt exact overeen met COROP-gebied Zuidwest-Gelderland.

1987:
Oprichting Regionale Sociale Dienst Rivierenland.

2003:
Opkomst van de 'brede school' in de regio werden, zoals in Maurik, waar de OBS De Boogerd, CBS De Hoeksteen en kinderopvang Rivakids werden ondergebracht in één gebouw.

Rond 2010:
Opkomende vergrijzing door het gehele land. Hierdoor komt er meer druk te liggen op de zorg.

2012:
'Fort bij de Nieuwe Steeg' in Herwijnenm dat deel uitmaakt van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, wordt omgedoopt in GeoFort. In 2011 werd het fort grondig gerenoveerd en een jaar later werd het GeoFort geopend. In het museum wordt aandacht besteed aan oude, gebruikelijke en moderne manieren van navigeren. Het museum richt zich nadrukkelijk ook op kinderen.

Rond 2022:
Uit een onderzoek blijkt dat veel jongeren in de regio kiezen voor scholen buiten de regio, omdat deze vaak beter bereikbaar zijn met het openbaar vervoer.

2024:
Het nieuwe kerkgebouw van de gereformeerde gemeente in Kesteren moet met 1.750 zitplaatsen de druk wegnemen op de huidige kerk in Opheusden, waar elke zondag vier diensten worden gehouden voor een 'uitverkochte' zaal.

Aangekomen in onze tijd:

Tal van opgaven, maar ook tal van rapporten, visies en analyses.

2018

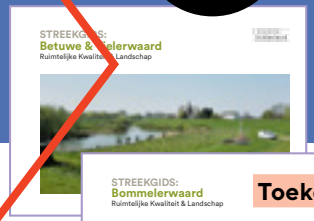

2020

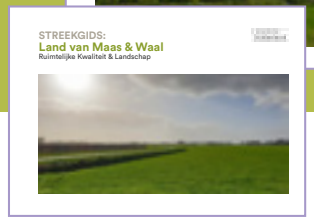

2021

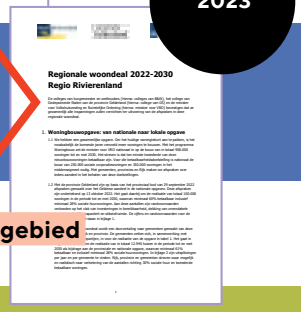
2022

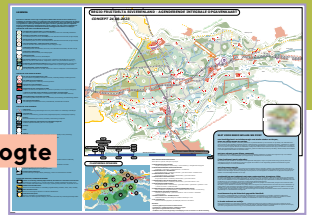

2023

2024

2025

Sociale inclusie

Stikstof

Kringlooplandbouw

Energietransitie

Verzilting

Waterkwaliteit

Kwaliteit drinkwater

Klimaatbestendige inrichting

Toekomstbestendig landelijk gebied

Onvoldoende capaciteit riool

Bodemdaling

Kwalitatief woningtekort

Droogte

Stijgende zeespiegel

CO_2-neutraal

2025

in gesprek over de vier perspectieven voor de regio

Hoe gaat het verhaal van de regio FruitDelta Rivierenland verder?
Hoe bewegen we ons richting de 22e eeuw?

Elektriciteitstekort

Fossielvrij

Transitie naar een circulaire economie

Geen nieuwe grondstoffen

Ruimtedruk bedrijventerreinen

Onvoldoende drinkwater

Mobiliteitstransitie

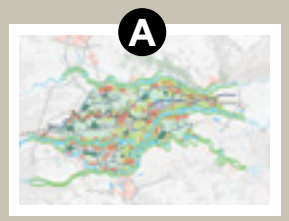
Hittestress

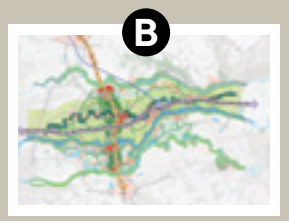
Landbouwtransitie

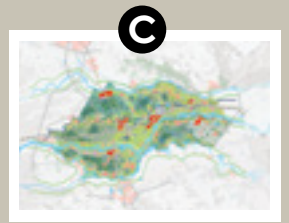
Recreatiedruk

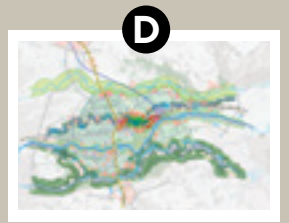
Lage biodiversiteit

PFAS

?

2100

2050

?

2075

?

Nieuwe balans tussen landbouw en natuur

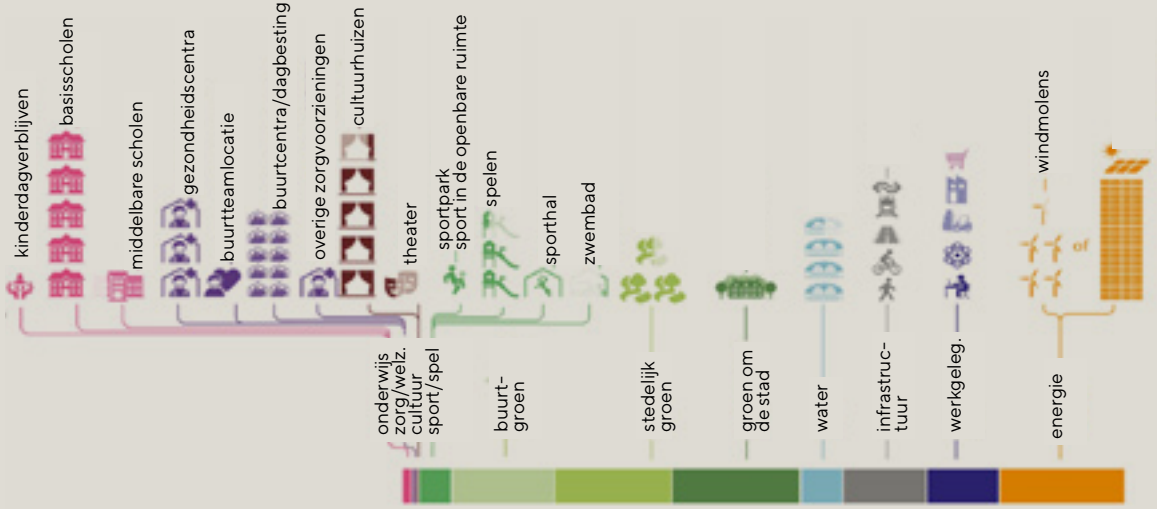
Het PBL (2025) heeft twee mogelijke oplossingsrichtingen doorgerekend om de huidige Europese doelen voor klimaat, natuur en waterkwaliteit te halen. In beide scenario's worden de doelen gehaald, maar ziet het landschap er heel verschillend uit. De technische variant leidt tot grote natuurgebieden en grotere boerenbedrijven. Er moet 150.000 hectare extra natuur komen, bovenop de 50.000 hectare die nu al gepland staat. Boeren zullen alle beschikbare innovatieve technieken moeten gebruiken om de uitstoot van stikstof en broeikasgassen te beperken. De melkproductie blijft dan redelijk vergelijkbaar met zoals het nu is. Wel verwacht het PBL dat er fors minder boerenbedrijven zijn. Bovendien moeten deze ondernemers veel geld investeren in al die technologie. De andere optie is om **landbouw en natuur meer met elkaar te vermengen**. Er komen dan veel meer en kleinere natuurgebieden, in totaal 150.000 hectare. Boeren houden minder dieren per hectare grond en de melkproductie daalt. Het PBL verwacht dat er dan ook meer dieren, vogels en insecten voorkomen die momenteel niet beschermd worden door Europese regels. De veestapel wordt ongeveer de helft kleiner. Boeren krijgen landschapsbeheer als taak erbij en zullen een tweede tak moeten ontwikkelen om economisch rond te komen (bron: ANP).

3.4
Leidend principe 4
Zorgvuldig ruimtegebruik

Zorgvuldig ruimtegebruik vraagt in de eerste plaats om het duiden van maat en schaal van de verschillende opgaven of ruimtevragers. Op de tweede plaats vraagt zorgvuldig ruimtegebruik om meervoudig ruimtegebruik. De standaard-kleuren van een kaart die uitgaan van mon-ofunctioneel ruimtegebruik volstaan niet meer. In de perspectieven pogen we daarom gebruik te maken van '**mengkleuren**': gebieden waar het mengen van functies noodzakelijk of het meest urgent is. Ook zijn er gebieden waar dit in mindere mate speelt. Het abstractieniveau van de regionale kaart leent zich goed om deze verschillen te duiden.

Op zoek naar nieuwe mengkleuren voor de Regio FruitDelta Rivierenland

❶ Voor verstedelijken in balans zijn naast woningen ook andere ruimtevragers nodig:

Bron diagram: RSU Utrecht (gemeente Utrecht)

❷ Door o.a. meervoudig ruimtegebruik kan ruimtewinst worden gemaakt.

Verschillende milieus:
Ontspannen en monofunctioneel of **Dicht en gemengd**
Zorgvuldig omgaan met ruimte is sterk van toepassing op hoe we woningen bouwen. In het overzicht hiernaast zijn een aantal woonmilieus gevisualiseerd met elk een eigen bandbreedte in aantal woningen per hectare (wo/ha).

Ook is per milieu een MXI-waarde opgenomen. MXI ('mixed use index') gaat over de mate van functiemenging. Het getal drukt dus uit welk deel van het bruto vloeroppervlakte een woonfunctie heeft. Het is dus de relatie tussen de totale **woon**oppervlakte van het terrein en de bruto vloeroppervlakte van het terrein. Een MXI tussen 0,30 en 0,70 noemen we gemengd, omdat dan zowel woon- als niet-woonfuncties in aanzienlijke mate vertegenwoordigd zijn. Een MXI van 1,00 (zoals in het ontspannen milieu 'Landelijk wonen') betekent monofunctioneel ruimtegebruik en geen functiemenging: er wordt enkel gewoond in dit milieu. Bij hoogstedelijke milieus drukt de MXI-waarde de grote mate functiemenging uit: meervoudig ruimtegebruik — meer 'mengkleuren'. Een MXI van 0,00 duidt op de afwezigheid van de functie wonen. Bijvoorbeeld op een bedrijventerrein.

De diversiteit aan milieus is kleiner in dorpen dan in steden waar de mix aan milieus vaak groot is. Logischerwijs hebben alle milieus andere verschijningsvormen en eigenschappen. *Enerzijds:* het milieu 'Landelijk wonen' biedt volop ruimte, maar het gebruikt ook relatief veel ruimte voor weinig woningen. Er zijn amper voorzieningen. De lage dichtheden maken ook het laten rijden van de lijnbus minder rendabel: er zijn immers weinig potentiële reizigers in dit milieu. *Anderzijds:* in een hoogstedelijk milieu worden woon- en werkfuncties vaker gecombineerd. Er wonen veel mensen, wat het draagvlak voor voorzieningen (van openbaar vervoer tot onderwijs of cultuur, maar ook winkels) groot maakt. Verschillende milieus hebben dus ook invloed op een breed scala aan brede welvaart-indicatoren.

Landelijk wonen
Lage bebouwingsdichtheid in een overwegend groen gebied met weinig voorzieningen, wonen in het landschap, landgoederen, villawijken.

Bandbreedte **5-10 wo/ha**
MXI 1,00 (wonen)

Groen-stedelijk
Monofunctioneel woonmilieu dat ruim en groen van opzet is. Uitbreidingen aan de rand van de stad. Focus op privaat groen.

Bandbreedte **30-45 wo/ha**
MXI 1,00 (wonen)

Centrum-dorps
Dorspkernen, kernen van nieuwe ontwikkelingen en uitleglocaties (multifunctionele centra).

Bandbreedte **30-60 wo/ha**
MXI min. 0,85 (mix)

Buitencentrum
Buiten stadscentra gelegen compact woonmilieu, waar multifunctionele invulling mogelijk is, maar wonen dominant is. Focus op collectief groen.

Bandbreedte **50-90 wo/ha**
MXI min. 0,90 (focus wonen)

Centrum-stedelijk
Stadscentrum of historische binnenstad met centrale ligging, relatief hoge woondichtheid, functiemenging.

Bandbreedte **60-120 wo/ha**
MXI min. 0,80 (mix)

Hoogstedelijk
Hoogstedelijke gebieden op goed bereikbare plaatsen zoals stations. Dit milieu beperkt zich tot (middel)grote steden met regionale betekenis.

Bandbreedte **60-160 wo/ha**
MXI min. 0,50 (sterke mix)

Bron: MUST

industriehaven

Drachten, Industriehaven

Banen per hectare	40
Vloeroppervlak (FSI)	0,03 - 0,4
Gemiddeld aantal lagen (L)	1,0 - 1,4
Functie menging (MXI)	0,01 - 0,4

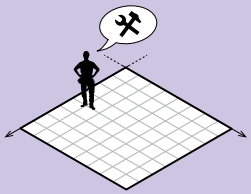
campus life sciences

Oss, Pivot Park

Banen per hectare	150
Vloeroppervlak (FSI)	0,6
Gemiddeld aantal lagen (L)	1,9
Functie menging (MXI)	0,01

Productie
250m²
per arbeidsplaats

Diensten
25m²
per arbeidsplaats

campus maakindustrie

Helmond, Automotive Campus

Studenten per hectare	35
Banen per hectare	40
Vloeroppervlak (FSI)	0,01 - 0,6
Gemiddeld aantal lagen (L)	1,4 - 1,6
Functie menging (MXI)	0,0 - 0,01

grootschalige logistiek + zuivel

Heerenveen, Internationaal Bedrijvenpark Friesland (IBF)

Banen per hectare	n.n.b.
Vloeroppervlak (FSI)	0,1 - 0,6
Gemiddeld aantal lagen (L)	1,1 - 1,2
Functie menging (MXI)	0,0

Verschillende milieus:
Werklocaties
Zorgvuldig omgaan met ruimte is ook van toepassing op werklocaties. Meer extensieve productie-werklocaties nemen meer ruimte in beslag — zo'n 250 m² per arbeidsplaats. Meer intensieve werklocaties met vooral banen in de dienstensector nemen gemiddeld 25 m² per arbeidsplaats in beslag.

Bron: MUST

Hoofdstuk 4
Vier toekomstperspectieven om het gezamenlijke gesprek te starten

4.1
Assenkruis

Met de vier toekomstperspectieven willen we het gesprek en het gezamenlijk nadenken over de toekomst van de regio FruitDelta Rivierenland op gang brengen. **HET GAAT NIET OM HET KIEZEN VAN EEN 'VOORKEURSPERSPECTIEF'!** De 'stel-dat'-perspectieven zijn praatplaten: *juist* bedoeld om stof op te doen waaien en discussie op te roepen.

Met de perspectieven verkennen we mogelijke richtingen voor ruimtelijke ontwikkeling. Hierbij wordt — conform de lagenbenadering, zie 3.1 — expliciet vanuit de ondergrond en natuurlijk systeem gedacht. De vier perspectieven verkennen **uitersten** — de hoeken van het speelveld — door ze te positioneren langs **twee sturende assen**.

Op de horizontale as vinden we als uitersten
- **de dorpen en de steden**, waar de focus ligt op nabijheid, kleine schaal en lokale herkenbaarheid.
- **de corridors**, waarbij de focus ligt op de lange lijnen (de rivieren, maar ook snelwegen en spoorlijnen) en (boven)regionale dynamiek.

Op de verticale as vinden we de uitersten
- **verdedigen**, waar de focus ligt op het *optimaliseren*; 'beter maken' van de bestaande ruimtelijke condities.
- **meebewegen**, waar de focus ligt op meer ruimte laten aan ecologische/natuurlijke processen en waar in die zin ruimte wordt geboden voor een regio die zal *transformeren* en radicaler zal veranderen.

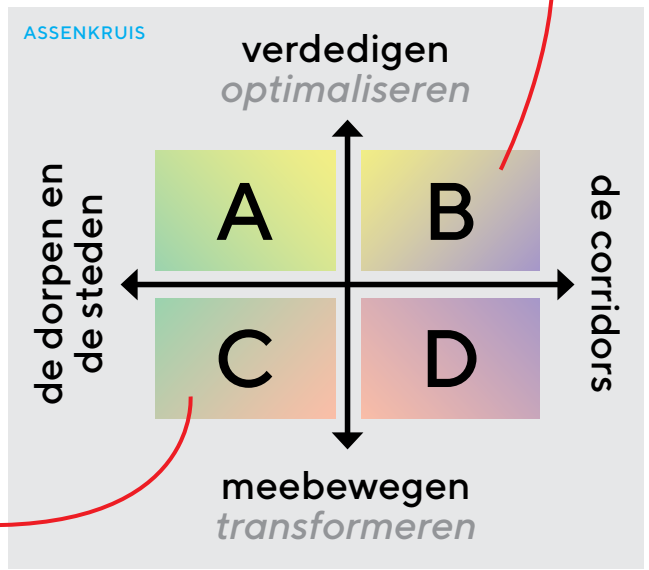
Door de assen te combineren ontstaan verschillende narratieven langs vier combinaties.

Voorbeeld:
Zo werkt het assenkuis

In Perspectief B ligt de focus op 'de corridors' en op 'verdedigen/optimaliseren'

Voorbeeld:
Zo werkt het assenkuis

In Perspectief C ligt de focus op 'de dorpen en de steden' en op 'meebewegen/transformeren'

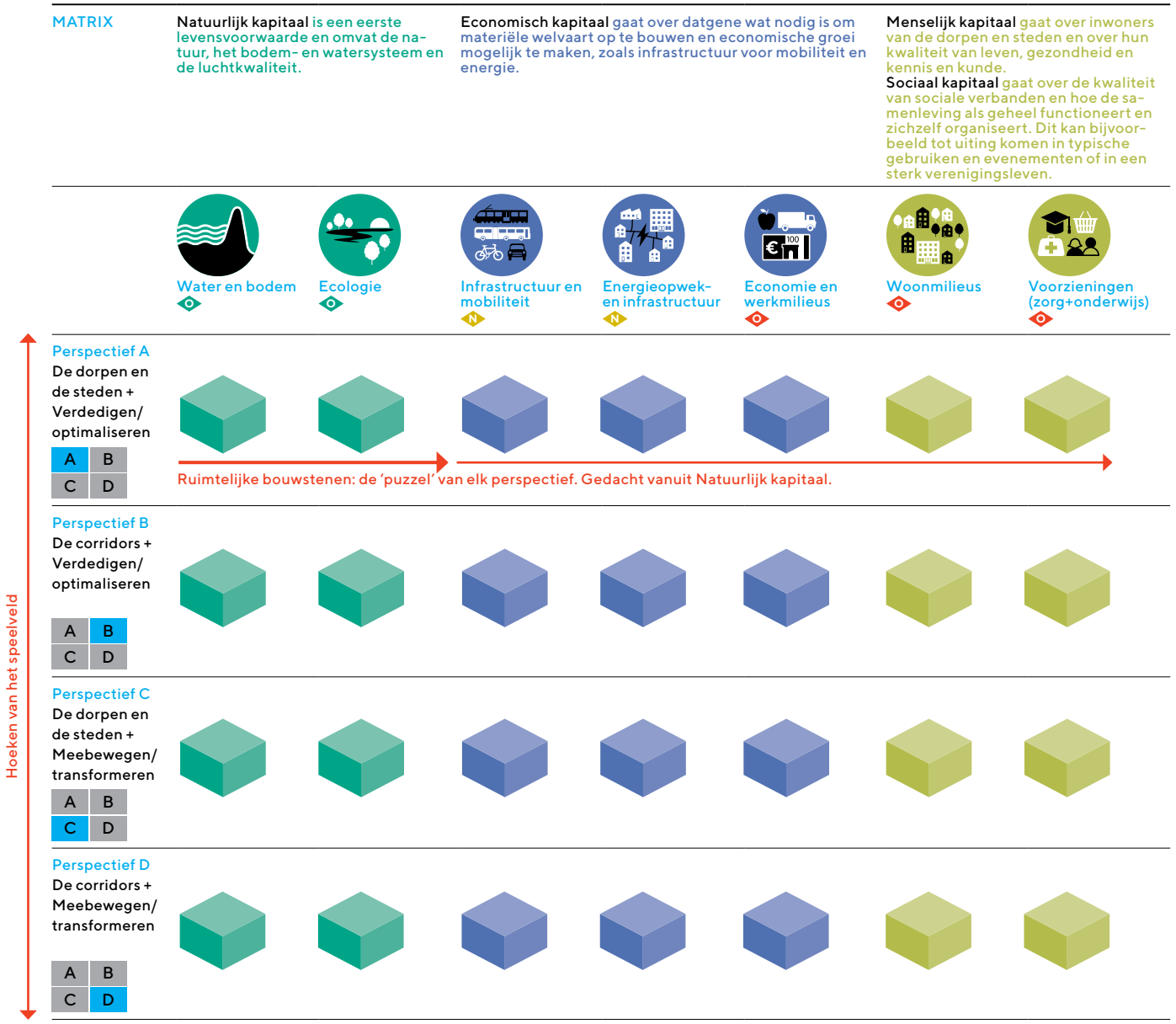

4.2 Matrix

Middels een matrix (zie hiernaast) hebben we de perspectieven voorzien van ruimtelijke bouwstenen. Deze ruimtelijke bouwstenen — zeven thema's — zijn terug te leiden zijn naar de brede welvaart-kapitaalcategorieën. We hebben de categorieën menselijk en sociaal kapitaal samengevoegd en hier twee ruimtelijke bouwstenen voor geformuleerd.

Verticaal in de matrix (dus onder elk thema) is gepoogd om de hoeken van het speelveld op te zoeken. Per thema denken we dus in uitersten.

Horizontaal in de matrix moeten de verschillende bouwstenen in elkaar passen om elk perspectief 'kloppend' te krijgen. Natuurlijk kapitaal staat niet voor niets in de eerste kolom en vormt het vertrekpunt voor de ruimtelijke inrichting van de perspectieven. De rechterkolommen (economisch kapitaal en menselijk+sociaal kapitaal) volgen dus (zoals gezegd conform de lagenbenadering en 'water en bodem sturend') uit de **ruimtelijke bouwstenen** van natuurlijk kapitaal.

4.3 Vier toekomst-perspectieven

Voor elk van de perspectieven is in de matrix op de volgende pagina invulling gegeven aan de verschillende ruimtelijke bouwstenen. Zoals gezegd: de beide bouwstenen ‘natuurlijk kapitaal’ zijn horizontaal richtingbepalend voor de bouwstenen economisch kapitaal en menselijk/ sociaal kapitaal verder naar rechts in de matrix. Hoe we invulling geven aan het water- en bodemsysteem is namelijk van grote invloed op bijvoorbeeld de agrarische sector. Het heeft ook invloed op waar we veilig kunnen wonen en werken.

In perspectieven A en B ‘verdedigen/optimalisatie’ zijn deze bouwstenen onder Natuurlijk kapitaal van grote invloed; in de perspectieven C en D ‘meebewegen/transformeren’ zijn zij zelfs van doorslaggevende invloed.

De optelsom van de bouwstenen dragen sterk bij aan de identiteit van de regio. Een belangrijke vraag voor het gesprek over de toekomst van de regio is immers: hoe ziet de ‘vingerafdruk’ van de regio FruitDelta Rivierenland er straks uit?

Toekomstperspectieven
FruitDelta Rivierenland

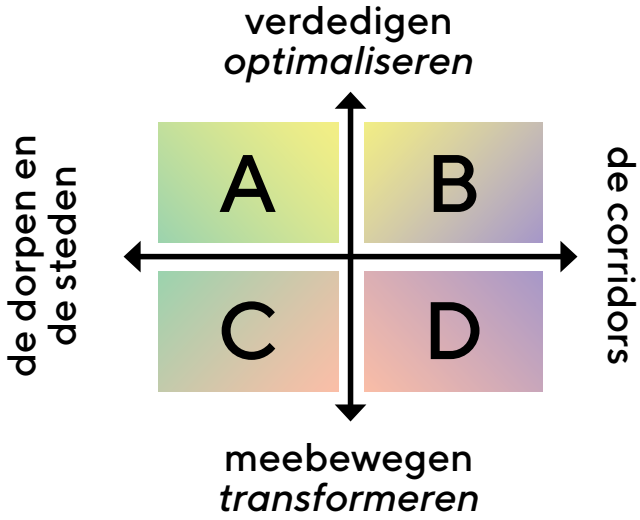
	Natuurlijk kapitaal		Economisch kapitaal			Menselijk+sociaal kapitaal		
Perspectief-schets	Water en bodem	Ecologie	Infrastructuur en mobiliteit (N)	Energieopwek- en infrastructuur (N)	Economie en werkmilieu	Woonmilieu	Voorzieningen (zorg en onderwijs)	Identiteit van de regio
Perspectief A Streek van dorpen De dorpen en de steden + Verdedigen/ optimaliseren A B C D	**Lokale waterberging en water brengen waar water wordt gevraagd** De dijken zijn verhoogd om het achterliggende land in stand te houden. A-watergangen bergen en voeren af. In de gehele regio worden op de laagste punten plekken ingericht om water te bergen en waternatuur te realiseren. Hierdoor kunnen droge periodes langer overbrugd worden. Te droog? Dan blijven we water brengen waar telers om water vragen.	**Dorpsgroen** In de Streek van dorpen zijn in de nabijheid van elke kern kleine extra groengebieden gerealiseerd. Deze parkjes zijn in eerste instantie aangelegd voor dorpsbewoners om te recreëren.	**Lokale mobiliteits-initiatieven** OV-exploitatie tot in de haarvaten van de regio is te kostbaar gebleken. De auto is hier dominant, maar is aangevuld met lokaal georganiseerd OV, zoals een dorpsbelbus die bereikbaarheid van hubs als stations mogelijk maakt.	**Netwerk optimaliseren en congestie oplossen** In de Streek van dorpen is niet aangestuurd op een grote verandering van het energiesysteem: het bestaande systeem is wel geoptimaliseerd en betrouwbaar gemaakt.	**Ecosysteem van lokaal gewortelde agrarische sector en sterk MKB** De regio is blijven doen waar de regio goed in was. We maken lokaal ruimte voor bedrijvigheid: zo kan elke ondernemer in eigen dorp blijven ondernemen.	**Straatje erbij** Er wordt heel lokaal gehoor gegegeven aan de vraag naar woningen. In elk dorp is een straatje met vooral grondgebonden woningen toegevoegd. In de steden zelfs wel twee straatjes in een groenstedelijk milieu.	**Alle voorzieningen nabij** In de Streek van dorpen zijn voorzieningen altijd dichtbij — daar zijn we trots op. Het openhouden van voorzieningen in kleinere kernen is kostbaar, maar in de Streek van dorpen is de nabijheid van zorg en basisonderwijs een groot goed. Soms delen twee naast elkaar gelegen dorpen één school.	Vraag: Wat is de identeit of de 'vinger-afdruk' van de Streek van dorpen?
Perspectief B Corridorland De corridors + Verdedigen/ optimaliseren A B C D	**Alles op de Waal,meer ruimte voor de Linge** In Corridorland wordt er alles aan gedaan de Waal te allen tijde bevaarbaar te houden voor de scheepvaart. Dijken zijn verhoogd. De Linge heeft wat meer ruimte gekregen, de aanvoer wordt vergroot en zo wordt de Linge slim ingezet om water te bergen en het omliggende gebied van water te voorzien. Andere hoofdwaterlopen zoals de weteringen doen mee in het bergen van water; zo wordt een goede groenblauwe dooradering gerealiseerd in de regio.	**Regioparken** Om te voldoen aan de behoefte aan recreatief groen, zijn in Corridorland parken aangelegd tussen de groeikernen op de as noord-zuid. Vergeleken met Utrecht en 's-Hertogenbosch zijn woonmilieus hier ruim en groen opgezet.	**Supercorridor en Citysprinter Utrecht-'s-Hertogenbosch** In Corridorland wordt de as oost-west intensief benut voor goederentransport. Op de as noord-zuid zien we veel woonwerkverkeer. De citysprinter met twee nieuwe stations vervoert dagelijks de grootste stromen forenzen.	**Energiecorridor A15** In Corridorland is veel energie nodig. Die wekken gedeeltelijk zelf op. Door zonnepanelen op daken van logistieke hallen en windturbines langs de as oost-west.	**Logistieke hotspots en productiemilieus aan multimodale as oost-west** De corridor A15-Betuwelijn-Waal is dé plek in Nederland voor teelt en logistiek. Tiel is het kloppend hart: voor productie, maar met haar binnenhaven ook voor multimodale overslag. Het Land van Maas en Waal en de Bommelerwaard zijn erg in trek voor een weekendje-weg.	**Verstedelijkingsas Utrecht en 's-Hertogenbosch** Nieuwe woningen zijn in Corridorland vooral gebouwd in nieuwbouwwijken met Buitencentrumachtige milieus. Er is gebouwd langs de spoorlijn op de as noord-zuid: in Culemborg, Geldermalsen, Waardenburg, Zaltbommel en Hedel ('Maassprong').	**Vier voorzieningencentra** Voorzieningen bevinden zich in Corridorland voornamelijk in de steden waar de meeste nieuwe woningen zijn gerealiseerd. In Geldermalsen bevindt zich beroepsonderwijs voor de agrarische en logistieke sector.	Vraag: Wat is de identeit of de 'vinger-afdruk' van Corridorland?
Perspectief C Streek van streken De dorpen en de steden + Meebewegen/ transformeren A B C D	**Kommen voor waterberging in de streek** Dijken zijn verplaatst om de rivieren meer ruimte te geven. We hebben meebewogen met de ingrijpende klimaatveranderingen: jaarrond bergen we water op de laagste plekken binnen de komen. Daarnaast worden de kleine C-watergangen geoptimaliseerd en ingericht om water vast te houden net zoals een spons. Zo worden de droge periodes overbrugd.	**Streekecologie** We vieren hier de ecologische eigenheid op de kleine schaal. Elke streek verschilt. Dat is het uitgangspunt en dat is versterkt in de Streek van streken. We zien daardoor een enorme toename van tal van plant- en diersoorten. En mensen die deze biodiversiteit willen beleven.	**Regionaal snelfietsnet en vervoer over water** We hebben geïnvesteerd in prettige fietsverbindingen tussen de kernen, als gezond en schoon alternatief voor de auto. Er varen meer ponten, bijv. tussen Tiel en Dreumel en Rossum en Heesselt.	**Lokale opwek en energie-collectieven** In de Streek van streken wordt in toenemende mate lokaal energie opgewekt en gebruikt. Wie liever samen met de buren opwekt en deelt, doet dat. Collectieven zijn zelfs losgekoppeld van het landelijke energienet.	**Gewortelde productie en (agrarische) innovatieclusters** We produceren waar we lokaal talent voor hebben, maar volgen altijd de condities van het water- en bodemsysteem. Agrarische innovatie en export van nieuwe teelttechnieken: dat is typisch FruitDelta. Logistiek is vooral gekoppeld aan de distributie van producten uit de eigen sectoren.	**Streekhoofdplaatsen en pionieren** Om zo min mogelijk kostbare ruimte te gebruiken, is er zo veel mogelijk gebouwd binnen de bestaande streekhoofdplaatsen. Verspreid is ruimte gegeven voor innovatief kleinschalig natuurinclusief wonen: bijvoorbeeld in drijvende huizen.	**Compleet streek-voorzieningenaanbod** Elke streek heeft een voorzieningenhart. Het Land van Maas en Waal is één streek in de Streek van Streken, met Druten als hoofdplaats. Er wordt veel praktijkonderwijs gegeven. Leerbedrijven zijn groot in de Streek van streken.	Vraag: Wat is de identeit of de 'vinger-afdruk' van de Streek van streken?
Perspectief D Deltaland De corridors + Meebewegen/ transformeren A B C D	**Vier rivieren, vier strategieën** Dijken zijn verplaatst om de rivieren meer ruimte te geven. We hebben scherp ingezet op de specifieke dynamieken van elke rivier. De Waal is het meest geschikt als scheepvaartcorridor en vervult daarom deze functie. De Linge wordt een drinkbare rivier die als schone en koele ader door het gebied heen stroomt. Ook krijgt zij meer ruimte door nevengeulen te realiseren.	**Unesco Internationaal Deltapark** In Deltaland is de Maas getransformeerd naar een — ook in Europese context — uniek ecologisch domein dat overeenkomsten heeft met de Biesbosch. Park Avezaath aan de Linge biedt recreatie en ontspanning voor inwoners.	**IC-station Geldermalsen** Centraal in het mobiliteitsnetwerk ligt IC-station Geldermalsen. Via nieuwe stations Meteren en Wadenoijen bij Park Avezaath is Tiel met het IC-station met hoogfrequente sprinter verbonden. T.h.v. het park lopen A15 en Betuweroute door een tunnel onder de Linge.	**Innovatieve opwek, opslag en transport** In Deltaland wordt energie opgewekt op innovatieve manier. Er zijn hier succesvolle pilots opgezet met waterstof en aquathermie.	**Kennisas en internationaal toerisme** In de dubbelstad is een afdeling van de WUR geopend, die bijdroeg aan een een rijk start-up-klimaat. Langs de Nederrijn en Lek wordt innovatief geteeld. Het Land van Maas en Waal en de Bommelerwaard zijn hotspots voor internationaal toerisme geworden.	**Dubbelstad** Geldermalsen en Tiel zijn aan elkaar gegroeid. Het aantal nieuwe woningen in de voor de regio nieuwe hoogstedelijke milieus is veel groter dan aanvankelijk bedacht. Buiten de dubbelstad heeft daarentegen amper woningbouw plaatsgevonden.	**Eén voorzieningenhart in dubbelstad Geldermalsen-Tiel met bovenregionale functie** In deze centraal in Nederland gelegen stad met 100.000 tot 125.000 inwoners bevinden zich voorzieningen zoals een hogeschool, een afdeling van de WUR en hoogwaardige sportvoorzieningen.	Vraag: Wat is de identeit of de 'vinger-afdruk' van Deltaland?

De vier perspectieven zijn getekend op een vereenvoudigde versie van de kaart Water- en bodem die in 2.1 te zien is.

Om de hoeken van het speelveld te verkennen is in de schetsen zoals eerder beschreven gevarieerd op beide assen. Enerzijds (horizontale as) het ruimtelijk spreidingspatroon: van inzet op nabijheid van voorzieningen, het meer evenredig verdelen van de woningbouwopgave en een klein daily urban system (links), tot concentratie van grote ruimtelijke ontwikkeling op de corridors in een groot daily urban system (rechts). Anderzijds (verticale as) een houding die — in eerste instantie ten aanzien van water- en bodemsysteem en ecologie — die ofwel (boven) inzet op behoud en verbeteren van wat er is, ofwel (onder) intrinsiek letterlijk en figuurlijk vrijere ruimte geeft aan natuurlijke processen.

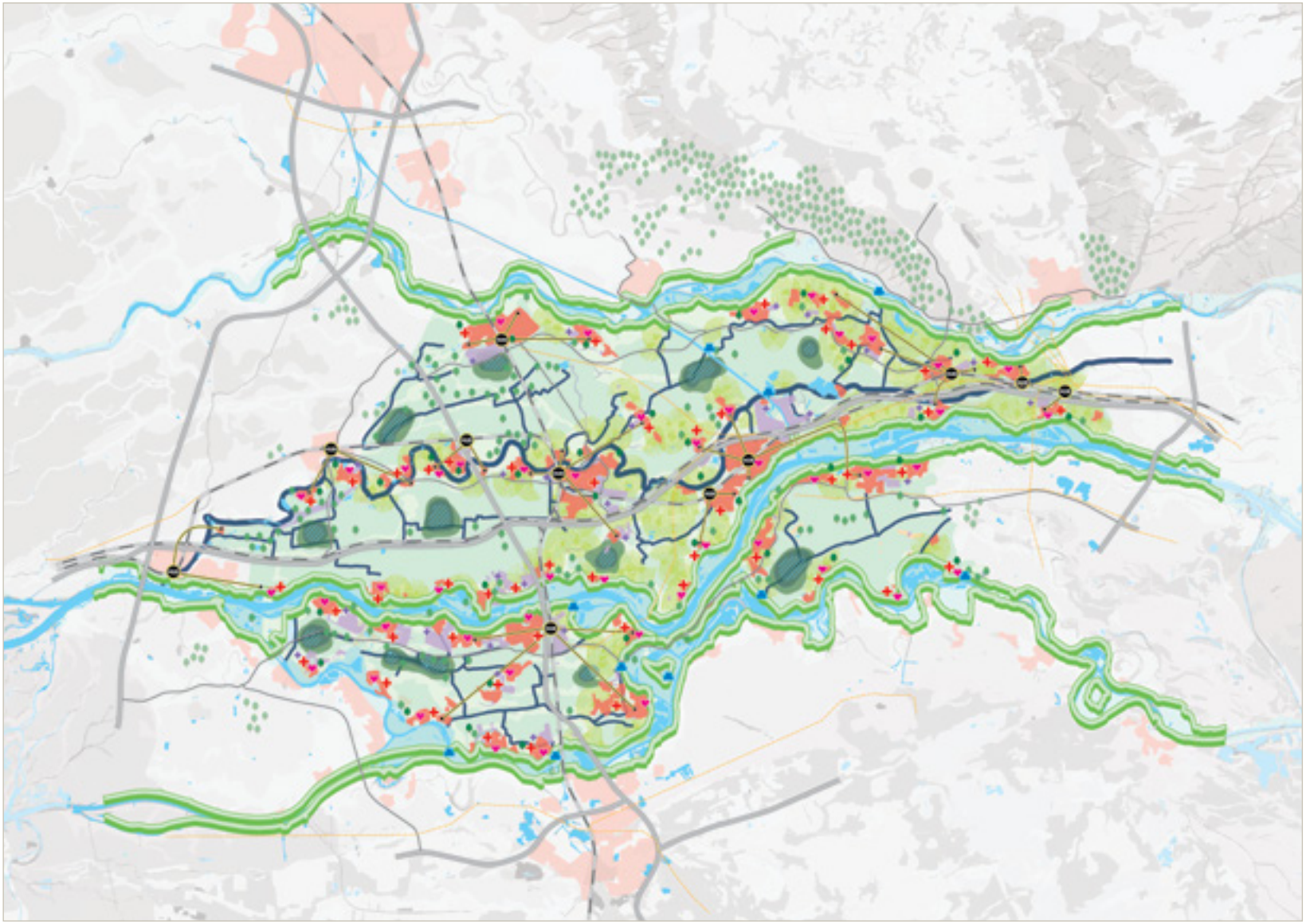
De perspectieven op de volgende pagina's zijn opgezet volgens de methodiek van ontwerpend onderzoek. Door middel van schetsen zijn ontwerpers en de betrokken experts in staat nieuwe verbanden te leggen. Deze kunnen vervolgens weer getoetst worden, aangepast worden en gebruikt worden voor het ontdekken van vervolgvragen of om het gesprek aan te gaan. Dit is ontwerpend onderzoek. De perspectieven zijn illustraties van een toekomst. Ze zijn bedoeld om discussie op te roepen en zijn zeker nog geen verstedelijkingsstudie met concrete ruimtelijke oplossingen. De perspectieven **verkennen** de richting waar de regio FruitDelta Rivierenland naartoe kan gaan. Er wordt niet gevraagd een keuze te maken tussen de schetsen — het is veel aannemelijker dat slimme combinaties van elementen uit de toekomstperspectieven leiden tot de gewenste ontwikkeling. De perspectieven zijn daarom de start van het gezamenlijke en integrale gesprek over de ruimte en dienen als **praatplaten**. Hoe eerder wordt begonnen met schetsen op de kaart, hoe eerder kansen, knelpunten en vervolgvragen naar boven komen drijven.

Per perspectief worden andere lokale krachten uitgelicht en is een andere invulling ruimtelijke invulling gegeven aan een toekomstbestendige regio volgens de zeven ruimtelijk bouwstenen. De perspectieven verbeelden mogelijke ontwikkelingen op *regionale schaal* en zeggen niet iets over hoe ontwikkelingen worden ingepast op *straatniveau*.

A B
C D

Perspectief A
De dorpen en de steden + Verdedigen
Streek van dorpen

Ondergrond

- 'sponskommen' kleine compartimenten met sponswerking
- landbouw op bestaande locaties
- huidig groen
- nieuw groen (bij elk dorp)
- hoofdgemaal

Netwerklaag

- collectief georganiseerd publiek vervoer met stations als hubs
- overige spoorlijn
- snelweg
- hoofdweg
- hoogspanning
- *symbool afwezig: opwek buiten de regio*

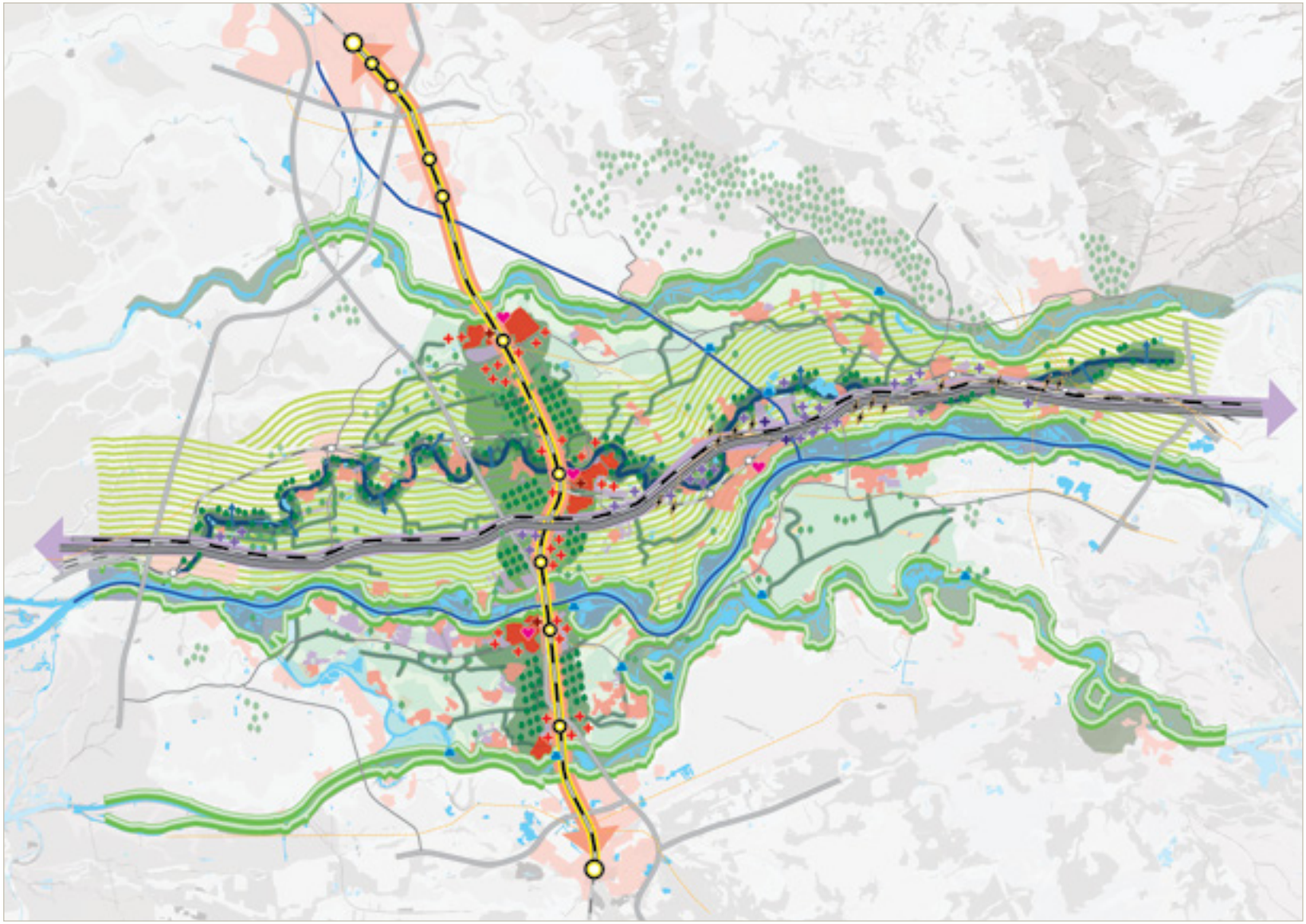
Occupatielaag

- centrumplaats *(alle plaatsen)*
- voorzieningenhart
- nieuw woongebied buiten kern
- nieuw woongebied binnen kern
- *huidig gebied met vooral werken*
- nieuw gebied met lage arbeidsplaatsdichtheid
- nieuw gebied met hoge arbeidsplaatsdichtheid

Water en bodem	Ecologie	Infrastructuur en mobiliteit	Energieopwek- en infrastructuur	Economie en werkmilieu	Woonmilieu	Voorzieningen (zorg en onderwijs)
Lokale waterberging en water brengen waar water wordt gevraagd	Dorpsgroen	Lokale mobiliteitsinitiatieven	Netwerk optimaliseren en congestie oplossen	Ecosysteem van lokaal gewortelde agrarische sector en sterk MKB	Straatje erbij	Alle voorzieningen nabij

A B
C D

Perspectief B
De corridors
+ Verdedigen
# Corridorland

Ondergrond

- Waal en Amsterdam-Rijnkanaal scheepvaartcorridor (overslag in Tiel)
- (landbouw)productie-logistiek en energielandschap op de as oost-west
- regioparken gelegen tussen verstedelijksgebieden op de as noord-zuid
- meer ruimte voor de Linge
- Nederrijn/Lek en Maas meer secundaire rivieren
- huidig groen
- nieuw groen
- hoofdgemaal

Netwerklaag

- Citysprinter tussen Utrecht en 's-Hertogenbosch, met nieuwe sprinterstations bij Waardenburg en Hedel ('Maassprong')
- overige spoorlijn
- snelweg
- hoofdweg
- hoogspanning
- opwek van energie langs energiecorridor A15

Occupatielaag

- centrumplaats
- voorzieningenhart
- *huidig gebied met vooral wonen*
- nieuw woongebied buiten kern
- nieuw woongebied binnen kern
- *huidig gebied met vooral werken*
- nieuw gebied met lage arbeidsplaatsdichtheid
- nieuw gebied met hoge arbeidsplaatsdichtheid

Water en bodem	Ecologie	Infrastructuur en mobiliteit	Energieopwek- en infrastructuur	Economie en werkmilieu	Woonmilieu	Voorzieningen (zorg en onderwijs)
Alles op de Waal, meer ruimte voor de Linge	Regioparken	Supercorridor en Citysprinter Utrecht-'s-Hertogenbosch	Energiecorridor A15	Logistieke hotspots en productiemilieus aan multimodale as oost-west	Verstedelijkingsas Utrecht en 's-Hertogenbosch	Vier voorzieningencentra

A B
C D

Perspectief C
De dorpen en de steden + Meebewegen
Streek van streken

Ondergrond

vijf streken met sterke eigen identiteit, streekeigen ecologie en waterberging in de kommen

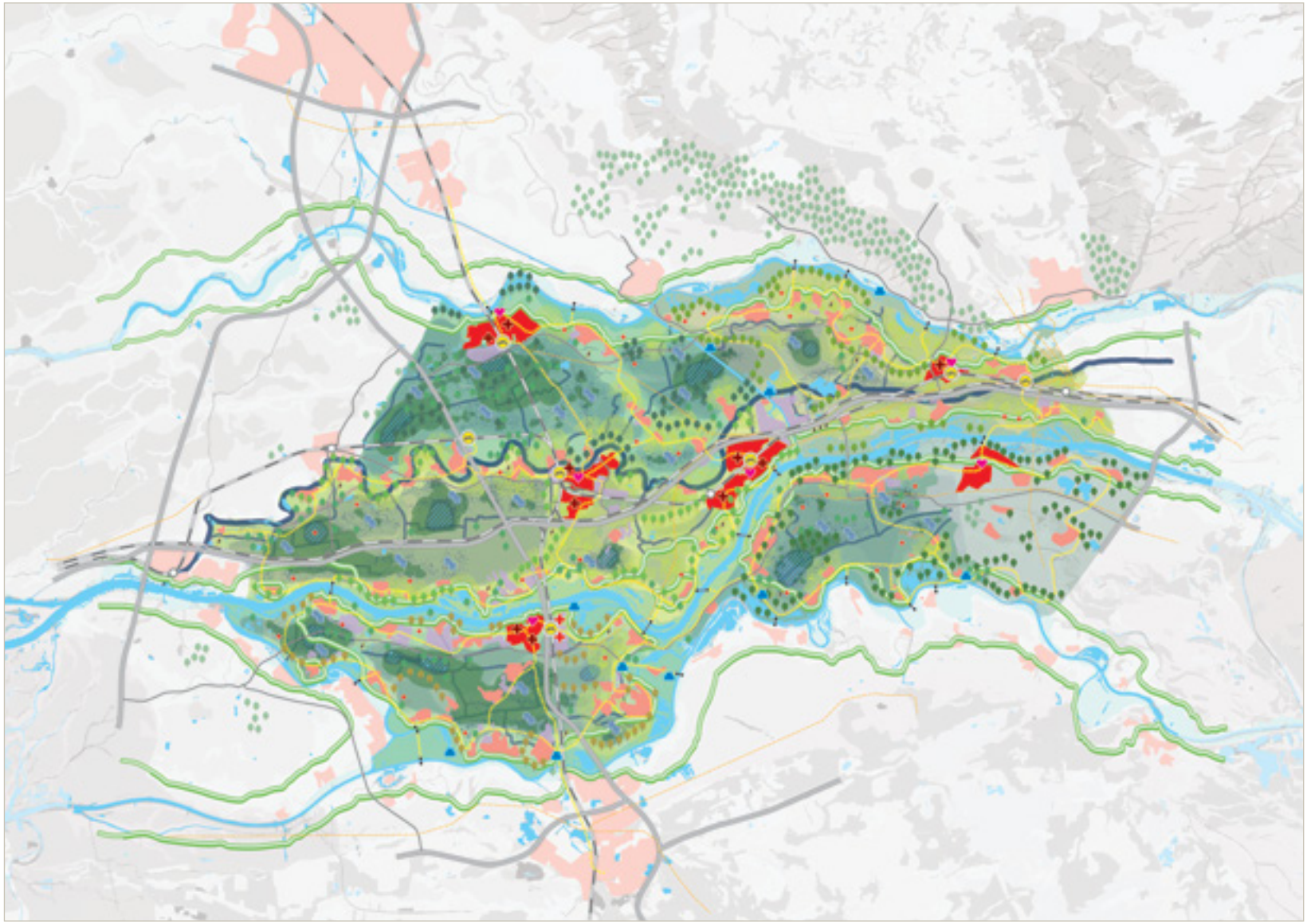
- Land van Maas en Waal (deze streek strekt zich uit naar buurgemeente Druten)
- Land van Maurik (Boven-Linge – Nederbetuwe, Oost-Buren)
- Land van Culemborg (ten noorden van de Linge, West-Buren)
- Tielerwaard (ten zuiden van de Linge, Zuid-Betuwe)
- Bommelerwaard (Zaltbommel en Maasdriel)
- huidig groen
- hoofdgemaal

Netwerklaag

- regionaal (snel)fietsnet gericht op de stations
- vervoer over het water tussen de streken
- overige spoorlijn
- snelweg
- hoofdweg
- hoogspanning
- lokale opwek van energie in kleinschalige energiecoöperaties (los van het net)

Occupatielaag

- centrumplaats
- voorzieningenhart
- *huidig gebied met vooral wonen*
- nieuw woongebied buiten kern
- nieuw woongebied binnen kern
- *huidig gebied met vooral werken*
- nieuw gebied met lage arbeidsplaatsdichtheid
- nieuw gebied met hoge arbeidsplaatsdichtheid

Water en bodem	Ecologie	Infrastructuur en mobiliteit	Energieopwek- en infrastructuur	Economie en werkmilieu	Woonmilieu	Voorzieningen (zorg en onderwijs)
Kommen voor waterberging in de streek	Streekecologie	Regionaal snelfietsnet en vervoer over water	Lokale opwek en energiecollectieven	Gewortelde productie en innovatieclusters	Streekhoofdplaatsen en pioneren	Compleet streek-voorzieningenaanbod

A B
C D

Perspectief D
De corridors
+ Meebewegen
Deltaland

Ondergrond

casting van de rivieren:
vier rivieren, vier strategieën

Maas: UNESCO Deltapark
Maximaal ruimte voor de rivier

Nederrijn en Lek: rivier met ruimte voor landbouw

Waal: scheepvaartcorridor

De ambitie is een drinkbare Linge die weer als levendige en koele ader door de regio stroomt, voor natuur, dier en mens. Op plekken waar mogelijk worden nevengeulen gecreëerd, waar water in geborgen kan worden, maar ook recreatie en natuurontwikkeling ruimte krijgen. Park Avezaath: 'Central Park' voor de dubbelstad met nieuw parkstation Wadenoijen.

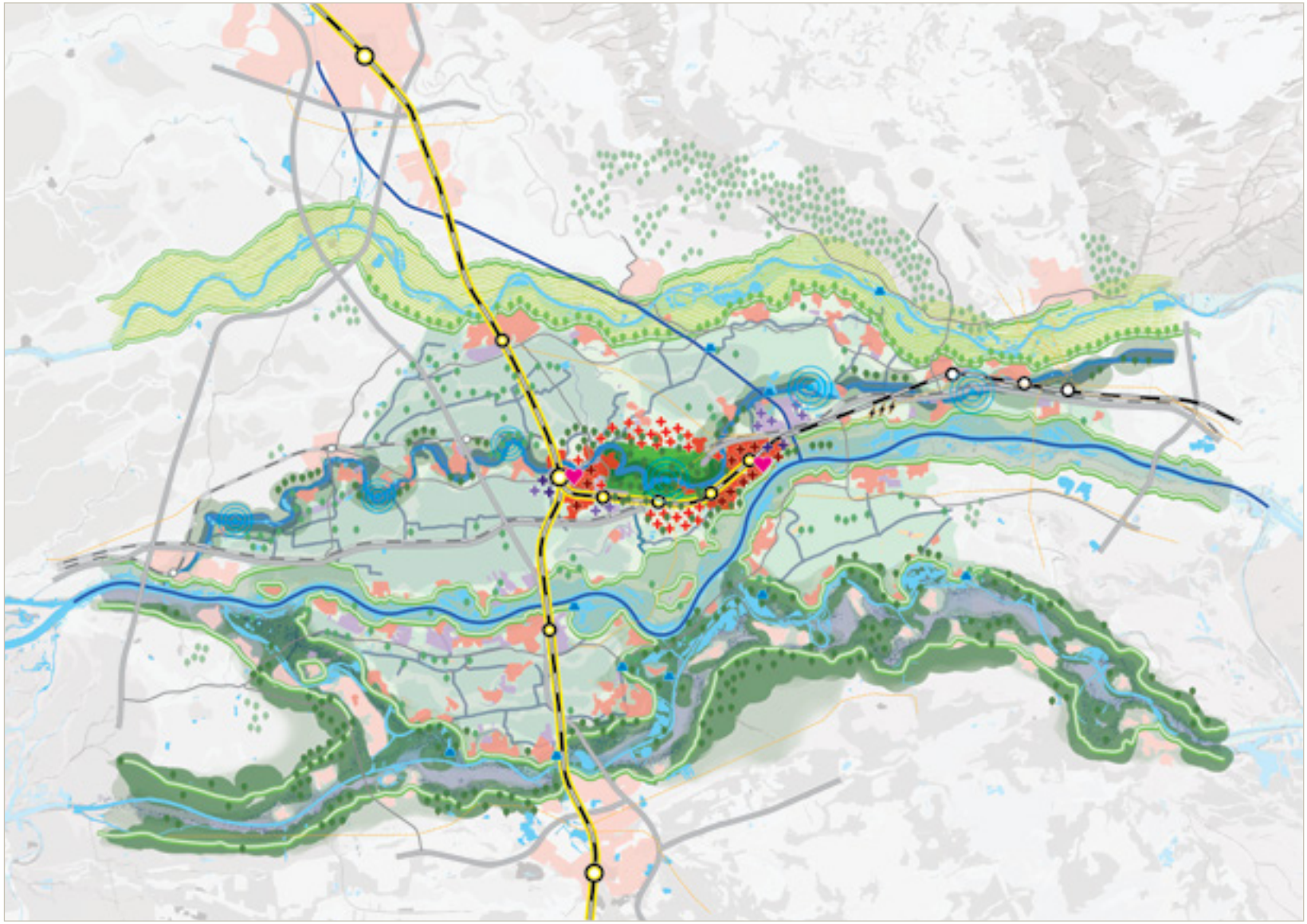
huidig groen
hoofdgemaal

Netwerklaag

intercity stopt twee keer per uur op IC-station Geldermalsen
Deltasprinter tussen Geldermalsen en Arnhem en nieuw station Wadenoijen
overige spoorlijn
snelweg, tunnel Wadenoijen
hoofdweg
hoogspanning
innovatieve opwek van energie

Occupatielaag

centrumplaats
voorzieningenhart
huidig gebied met vooral wonen
nieuw woongebied buiten kern
nieuw woongebied binnen kern
huidig gebied met vooral werken
nieuw gebied met lage arbeidsplaatsdichtheid
nieuw gebied met hoge arbeidsplaatsdichtheid

Water en bodem	Ecologie	Infrastructuur en mobiliteit	Energieopwek- en infrastructuur	Economie en werkmilieu	Woonmilieu	Voorzieningen (zorg en onderwijs)
Vier rivieren, vier strategieën	Unesco Internationaal Deltapark	IC-station Geldermalsen	Innovatieve opwek, opslag en transport	Kennisas en internationaal toerisme	Dubbelstad	Eén voorzieningenhart in dubbelstad Geldermalsen-Tiel met bovenregionale functie

Hoofdstuk 5
Eerste observaties en gepreksonderwerpen

De vier toekomstperspectieven zijn een eerste oefening in het ruimtelijk vertalen van een aantal fundamentele keuzes ten aanzien van de zeven thema's. In de aanloop naar het maken van de vier perspectieven ontstond al heel vroeg inhoudelijke discussie over 'wat de regio is en wat de regio zou kunnen worden'. Er komen meteen al tal van dilemma's bovendrijven. Wat hoort bij de regio, hoe gaan we straks ons geld verdienen, wat is de identiteit van de regio? Wie nadenkt over de toekomst van de regio stuit ook op (ruimtelijke) dilemma's. De regio staat voor grote opgaven die spelen op tal van domeinen — hoe zijn al deze opgaven met elk een eigen ruimteclaim te verenigen?

Het gesprek over de toekomsten van FruitDelta Rivierenland mag vrij worden gevoerd. Alleen door vrij te denken en ook te mogen dromen buiten de kaders van governancestructuren en ambtstermijnen kan er worden geschreven aan een verbindend verhaal voor de regio. Om het gesprek op gang te helpen, presenteren we in dit hoofdstuk per perspectief alvast een aantal **observaties** en eerste **gespreksonderwerpen**.

A	B
C	D

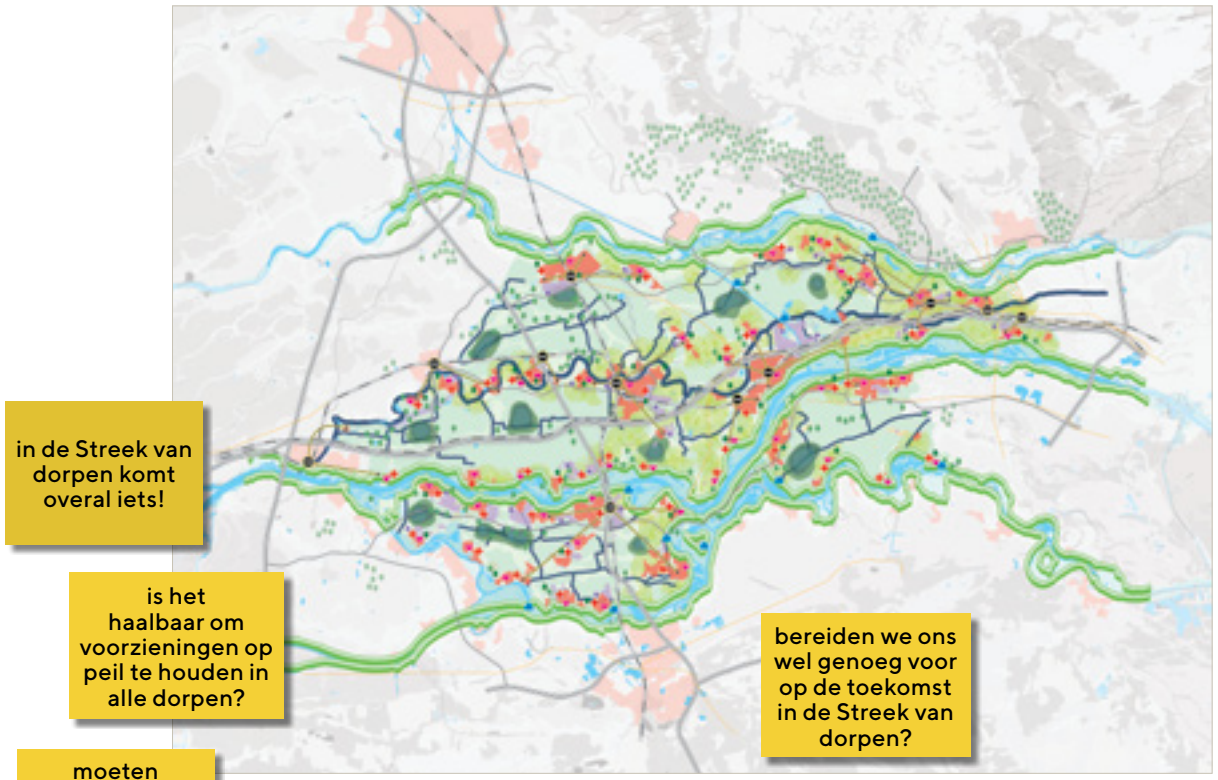
Perspectief A — Streek van dorpen

De dorpen en de steden + Verdedigen

Perspectief A zet in op gelijkmatig verdelen. Overal komt iets. Van Asperen tot Maasbommel en van Poederoijen tot Ingen — overal een straatje erbij. Lokaal ondernemerschap vormt de economische motor: dicht bij de dorpen, over de hele regio verspreid, solitair of op kleinschalige bedrijventerreinen. Wat lokaal speelt, wordt ook vooral lokaal opgelost. Achter de verhoogde dijken zijn gemeenschappen hecht en voorzieningen zijn nabij. De verschillen in de Streek van dorpen blijven zoals ze nu zijn. Dit betekent ook dat geen enkele plaats speciale aandacht krijgt en echt uit zal blinken. Schaalvoordelen treden niet op. Er zijn geen *frontrunners* in deze streek met één gelijke snelheid. Kennisuitwisseling, innovatie en verdere specialisatie die voortvloeien uit de fysieke nabijheid van bedrijven in dezelfde sector (zoals in Brainport Eindhoven) komt in de Streek van dorpen niet snel tot stand.

Het openhouden van een compleet palet aan voorzieningen in elk dorp is erg kostbaar: is er genoeg draagvlak om deze open te houden? Hoe draagt de ultra-lokale focus bij aan brede welvaart, die zich nadrukkelijk op regionale schaal manifesteert? Hoe komt regionaal samenwerken van de grond wanneer dorpsidentiteit het wint van regio-identiteit? De agrosector is en blijft in de Streek van dorpen dominant als belangrijke werkgever. Het watersysteem is in dit perspectief in sterke mate faciliterend: water brengen waar water nodig is. Een praktijk die kostbaar is en met toenemende droogte op gegeven moment eindig is. Is de agrarische sector toekomstbestendig wanneer we ons onvoldoende voorbereiden op deze veranderde omstandigheden?

Enkele te verwachten effecten op brede welvaart Buslijnen met regelmatige dienstregeling verdwijnen en het autogebruik neemt toe. Zorg en onderwijs zijn altijd nabij in de Streek van dorpen. Het zéér lokaal in stand houden van voorzieningen is echter uiterst kostbaar. Het gaat bovendien om basisvoorzieningen — niet om iets 'speciaals' als een zwembad. Door het bouwen in lage dichtheden neemt het percentage bebouwd terrein in dit perspectief het meest toe. De afstand tot (kleinschalig) openbaar groen neemt toe, maar het aantal natuurgebieden amper.

A	B
C	D

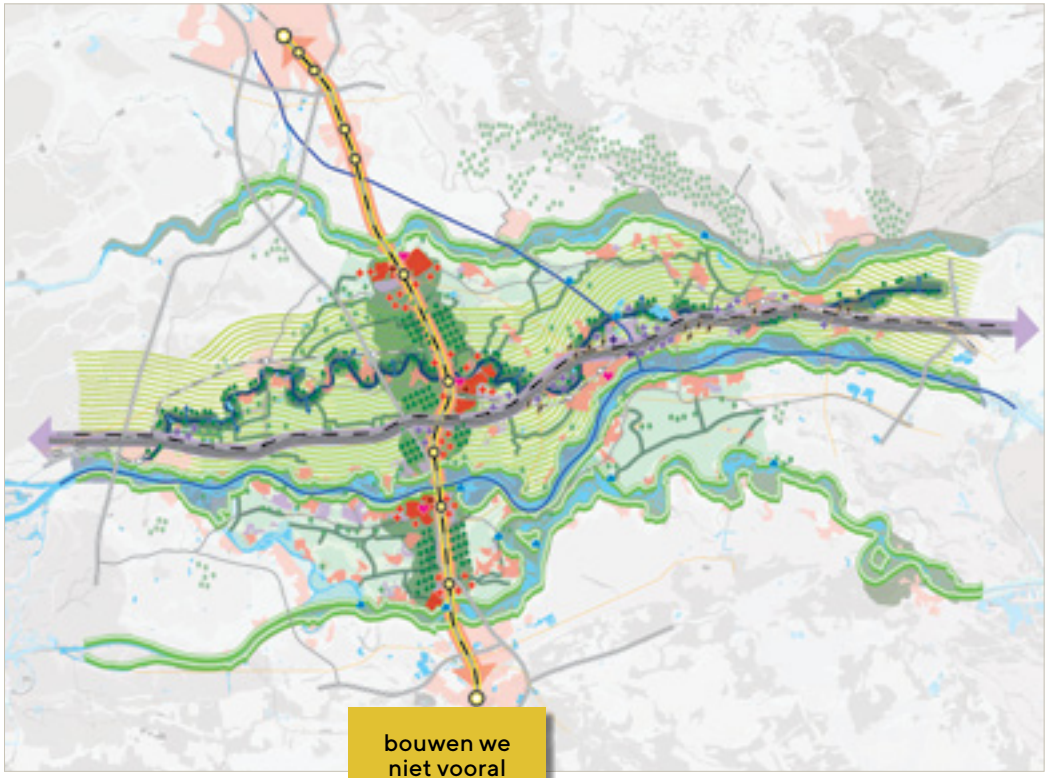
Perspectief B — Corridorland

De corridors + Verdedigen

Perspectief B zet vol in op de twee corridors die het gebied doorkruisen. De oost-west-bundel aan infrastructuur wordt verder uitgenut. De corridor A15/Betuwelijn is dé plek in Nederland voor logistiek en overslag. Met Tiel als epicentrum. De regionale woonopgave landt voornamelijk op de as noord-zuid van A2 en de spoorlijn Utrecht—'s-Hertogenbosch. Langs de corridors worden de regio voller — verder van de corridors af blijft de regio traag. Achter de verhoogde dijken verandert er weinig in de dorpen langs de Linge, in het Land van Maas en Waal, westelijk van Zaltbommel in de Bommelwaard en in het Land van Maurik. Corridorland is een land van twee snelheden.

Hoe logisch en overzichtelijk de ordening van functies in dit perspectief ook lijkt — de vraag is of Corridorland zich niet meer richt op de wereld *buiten* de regio dan op de regio *zelf*. Wie profiteert er in Corridorland? Gemeenten die niet aan de corridors gelegen zijn krijgen geen speciale aandacht in dit perspectief. Dat kan zowel een voor- als nadeel zijn. De verschillen in de regio worden groter. In Tiel is een grote toename van het aantal hectares bedrijventerrein te voorzien, maar hoe zit het met het aantal en het type arbeidsplaatsen dat vol inzetten op logistiek, distributie en overslag brengt? Een gemeente als West Maas en Waal bevindt zich enerzijds prettig in de luwte, maar wat is het economisch perspectief van deze gemeente in de toekomst?

Enkele te verwachten effecten op brede welvaart Het brede welvaartspeil lijkt contrastrijker te worden in de regio. Langs de as oost-west zijn meer fijnstofemissies te verwachten. Daar neemt het percentage bebouwd terrein ook flink toe. Op de as noord-zuid verkleint de afstand tot openbaar groen aanzienlijk met de komst van de regioparken. De afstand tot voorzieningen verbetert hier ook aanzienlijk. Tiel, maar ook in perifere gebieden zoals het Land van Maas en Waal lijken hiervan minder te profiteren in Corridorland. Tiel wordt een belangrijke werkstad, waar vooral behoefte lijkt te zijn aan 'gouden handen' en iets minder aan 'knappe koppen'.

A	B
C	D

Perspectief C — Streek van streken

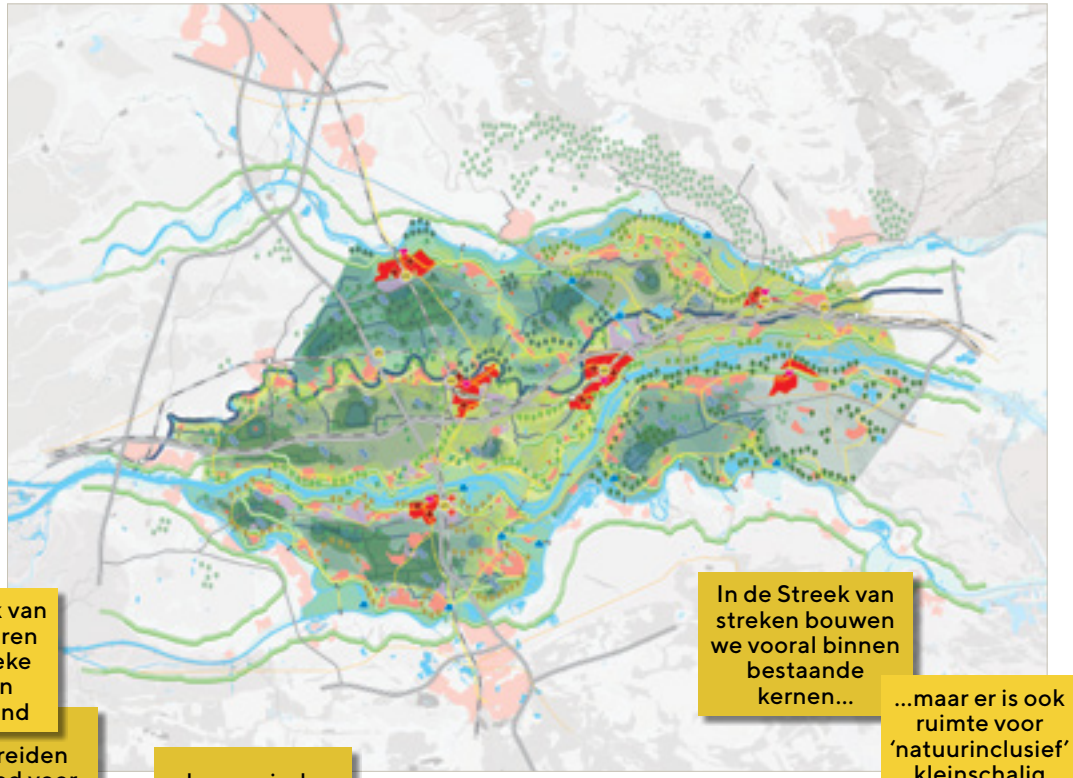
De dorpen en de steden + Meebewegen

Perspectief C gaat uit van de unieke ecologische kwaliteiten en condities in de verschillende streken die de regio rijk is. Rivieren krijgen meer ruimte en we gaan flexibeler om met de dijken. Het gebied wordt ook natter: wonen zal op andere manier gestalte krijgen. Er blijft in de Streek van streken ruimte voor de voor de regio zo karakteristieke agrarische sector. De veranderde landschappen die meer meebewegen met ecologische dynamieken vereisen wel andere manier van fruit- en sierteelt. Voor het veranderen van de bedrijfsvoering zijn middelen nodig, maar ook moed. Maakt het anders telen de sector toekomstbestendiger? Zijn innovaties op dit gebied straks juist deel van het verdienmodel van de agrariërs in de Streek van streken? Nieuwe experimentele woonvormen vragen om een mate van pioniersmentaliteit. Hoe sluit dit aan bij de toekomstige bevolking van Rivierenland?

In de Streek van streken wordt ingezet op streekcentra met een volledig voorzieningenaanbod. De gemeente West Maas en Waal vormt één streek met het naastgelegen Druten. Wanneer we het principe volgen van één of twee streekcentra per streek, dan ligt het voor de hand dat het grotere Druten het voorzieningenhart van het Land van Maas en Waal wordt. De blik op de streken kan de blik op de regio in de weg staan. Terwijl het regionaal denken juist zo belangrijk is: de opgaven in water en bodem vereisen een blik die de streek overstijgt; brede welvaart manifesteert zich op schaal van de regio; het is makkelijker om zaken te doen met het Rijk als sterke regio dan als afzonderlijke streek.

Enkele te verwachten effecten op brede welvaart

De focus op ecologie in de Streek van Streken pakt positief uit voor alle Natuurlijk kapitaal-indicatoren. Door verdichting met woningen binnen de kernen van de streekhoofdplaatsen wonen er meer mensen dicht bij voorzieningen. In de overige dorpen vergroot deze afstand iets. De 'woonpioniers' ervaren waarschijnlijk veel tevredenheid met de eigen woning en woonomgeving, maar wonen ook vaker op zichzelf, wat niet noodzakelijk bijdraagt aan de sociale cohesie.

A	B
C	D

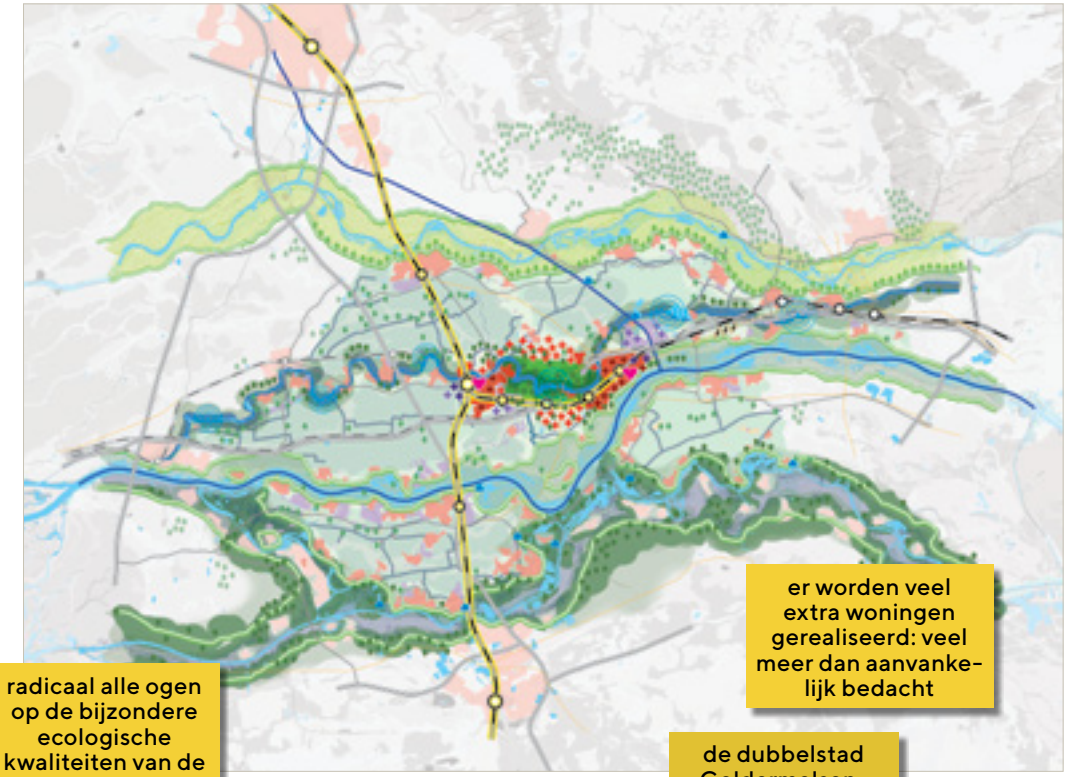
Perspectief D — Deltaland

De corridors + Meebewegen

Perspectief D gaat het meest radicaal uit van de grote ecologische dynamieken van de Nederlandse delta met vrije ruimte voor de rivieren. Van alle perspectieven wordt Rivierenland in Deltaland het sterkst een 'eigen merk'. In Nederlands perspectief wordt de Veluwe vaak gezien als hét natuurgebied waar we trots op zijn. Er zijn echter tal van Veluwe's in Europa — Deltaland is in Europese context echter uniek. Een prachtig gebied met bijzondere natuur dat het bezoeken waard is. De Linge zo schoon, dat de inwoners van de regio en toeristen erin komen zwemmen. De grote rivieren krijgen volop ruimte en krijgen ook een eigen profiel in Deltaland. De Waal blijft als meest voorspelbare rivier een belangrijke route voor de scheepvaart. De Maas krijgt in Deltaland een karakter dat lijkt op dat van de Biesbosch: een gebied van rust en ruimte waarin ecologie op nummer één staat. Het betekent ook dat de aanwezigheid van de mens kleiner wordt in gebieden rond de Maas. Als bewoner en als ondernemer. De mens is er iets meer te gast — als recreant of toerist.

Waar Perspectief C de streken als (ecologische) identiteitsdragers neemt, gaan we in Deltaland een stap verder en kijken we meer naar Europese schaal: we leven hier in de delta van grote Europese rivieren. Maar wordt 'het verhaal van de regio' hier niet deels uit handen gegeven? Het Waterschap Rivierenland beheert de Linge en het fijnmazige watersysteem in de regio. De regie over de grote rivieren ligt echter bij het Rijk. En juist de grote rivieren zijn belangrijke smaakmakers in Deltaland. Hoe blijven dorpen vitaal in Deltaland? Ook dorps-identiteit sneeuwt mogelijk onder, of moet opnieuw worden uitgevonden.

Enkele te verwachten effecten op brede welvaart Het radicaal kiezen voor ecologie in Deltaland pakt positief uit voor alle Natuurlijk kapitaal-indicatoren. De schaalsprong van de Dubbelstad Geldermalsen-Tiel brengt grootstedelijke voor- en nadelen mee: meer voorzieningen en een groot park, maar bijvoorbeeld ook minder sociale cohesie. Het contrast neemt bovendien toe in de regio: de kernen buiten de Dubbelstad zijn in toenemende mate aangewezen op de voorzieningen aldaar. Deze voorzieningen zijn echter wél passend bij die van een stad van 100.000 tot 125.000 inwoners: bovenregionale (hoger) onderwijs- en sportvoorzieningen die Rivierenland nu nog niet heeft. De Dubbelstad trekt ook meer hogeropgeleiden aan: het percentage van de bevolking met een startkwalificatie neemt toe. In de Bommelerwaard en in Het land van Maas en Waal is een toename in het aantal banen in de toeristische sector te verwachten.

MUST Stedebouw

Ridderspoorweg 140
1032 LL Amsterdam
+31 20 470 20 13
www.must.nl